

Kulturális enciklopédia

Verstan

2003

I. A SZÖVEGFORMA

A szöveg formája lehet vers vagy próza. A **vers** olyan szöveg, amelynek hangzásbeli (kivételemként: írásbeli) kötöttsége van, azaz valamilyen ritmusa. A **ritmus**: szabályos ismétlődés, azonos vagy hasonló jelenségek bizonyos időközönkénti visszatérése. A **próza** olyan szöveg, amelynek nincs ritmusa. A verses forma a szépirodalomban többnyire a lírai művekre jellemző, de korántsem kizárólagosan (pl. a klasszikus drámákra vagy az elbeszélő költeményekre is). A vers a szépirodalmon kívül is megjelenhet, pl. a mondókák és egyéb ritmusok szövegformájaként.

A ritmus az emberi hang valamely fizikai tulajdonságain alapulhat, tehát valamelyik fizikai jelenség ismétlődik szabályos időközönként: a leggyakrabban a hangerő vagy az időtartam, ritkábban egy-egy hang (vagy nagyobb nyelvi egység), továbbá egyes nyelvekben a hangmagasság.

Az ősi európai irodalmakban gyakori önálló ritmuselem volt az alliteráció. Az **alliterációs vers** ritmusát a felsorok azonos hanggal, a legtöbbször azonos mássalhangzóval való kezdése adta.

Az európai irodalmakban két fő versrendszer terjedt el: a hangsúlyos és az időmértékes. A **hangsúlyos** ritmusrend alapja a hangerő szabályos váltakozása; az **időmértékes** verselés a szótagok időtartamának ritmusára épül.

A hangmagasság lüktetése az európai versekben inkább csak kísérő jelenség, pl. az időmértékes ritmust éreztető szövegmondás során, az ún. **skandáláskor** a hosszú — és egyben hangsúlyt is kapó — szótagot néhány hanggal magasabban szoktuk ejteni. Az időmértékes verselés tehát komplex jelenség: alapvetően a szótagok időtartamára épül, de másodlagosan a hangsúly és a hangmagasság is szerepet kap benne.

A vers és a próza között számos átmenet létezik.

Bizonyos korlátok között a prózában is előfordulhat ritmus: ismétlődhet a mondat szerkezet, szabályosság jelentkezhethet a többszörösen összetett mondaton belül is, továbbá jelentkezhethet valamilyen ritmuselem pl. az egyes mondatok végén (= ritmikus zárlat, ún. „clausula”).

Példák:

Nincsen olyan híres akol, mint a brezinai akol...

Mikszáth Kálmán: *Az a fekete folt*

Magyarország eddig egy nyers fenyőfa volt— most már le van vágva és föl van deszkákra fűrészelve, de még nincsen ám meggyalulva, pedig előbb meg kell gyalulni, hogy asztal készüljön belőle — az a dicső asztal, melyhez majd oda ül vendégeskedni a két földi istenség: a boldogság és a szabadság.

Petőfi Sándor 1848 júniusi választási beszéde.

A tagmondatok zárlataiban jambikus és trochaikus bimeter, („*fenyőfa volt*”, „*meggyalulva*”, „*-jön belőle*”) a mondat legvégén pedig choriambus („*és a szabadság*”) fedezhető fel.

A **gondolatritmus**: olyan szövegalakzat, amelyben hosszabb szókapcsolatok vagy mondatok, mondatkapcsolatok állnak párhuzamban. A gondolatritmus fő változata a **mondatpárhuzam**: olyan ritmikus alakzat, amelyben hasonló szerkezetű mondatok követik egymást, és ezeknek a tartalma is többnyire hasonló (vagy éppen ellentétes).

Pl.

Számomra asztalt terítettél,

[...]

*Fejemet megkented olajjal,
s a poharam színültig töltötted.*

A 23. zsoltár: A jó pásztor (Dr. Gál Ferenc fordítása)

*Mindig vissza kell térjen a reggel? Sosem ér véget földi hatalma? Boldogtalan sürgés-
forgás emészti el a szárnyas Éjszaka mennyei jöttét. Sosem fog örökkön égni a Szere-
lem titkos áldozata?*

Novalis: *Himnuszok az éjszakához* (Fordította Rónay György)

*Azt szeretem, aki erényét szereti, mert az elmúláshoz való akarat és a vágy nyila az
erény.*

*Azt szeretem, ki a maga számára egy csipetnyit se tart meg szelleméből, de egészen
erénye szelleme akar lenni: így lép szellemként át a hídon.*

*Azt szeretem, ki erényéből hajlamát és végzetét formálja: erénye végett akar tovább él-
ni, de aztán nem élni.*

Nietzsche: *Zarathustra* (Fényes Samu fordítása)

A **körmondat**: művészi szerkesztett többszörösen összetett mondat. A **klasszikus kör-
mondatban** az előkészítő rész a legtöbbször párhuzamokból áll, és a záró rész a gondolat tel-
jes (logikai-érzelmi) kifejlődését tartalmazza. A **barokk körmondatban** az előkészítő rész
szövevényes, bonyolult. A **romantikus körmondat** vagy **tiráda** jellemzője a lezáratlanság, a
folytathatóság. A körmondat mesterei: Pázmány Péter, Zrínyi Miklós, Kölcsey Ferenc, Eötvös
József, Petőfi Sándor, Jókai Mór és Kossuth Lajos.

Pl.:

*Ki magáért fárad, gyakran csalatkozik; ki lelke erejét hazájának szenteli, annak tettei
előbb-utóbb sikerrel koronáztatnak meg; s a siker felől az emberiség elismert haladása
biztosít.*

Kölcsey Ferenc: *Parainesis Kölcsey Kálmánhoz*

*Eljön az idő, s társaid körében neked is fel kell állanod, s a köztanácskozásokban élő
szóval részt vened; s érezni fogod, miképen az ékesszólás, s mindaz, ami erre megkí-
vántatik, oly szükség, mi nélkül közdolgozokban résztvevő polgár közvetlen nem hat.*

Kölcsey Ferenc: *Parainesis Kölcsey Kálmánhoz*

*Azért tegyünk törvényt magunkra, vétkeztünk magunkat, sirassuk most bűneinket, hogy
akkor ne sírjunk, mikor a világ előtt bűneink kitudódnak, mikor az utolsó sentencia ki-
adatik: hanem az igazakkal örüljünk és vigadjunk örökkön-örökké.*

Pázmány Péter: *Az utolsó ítéletnek rettenetességéről*

*Ha ma mi vagyunk e nemzet miniszterei, holnap mások lehetnek, ez mindegy, a nemzet
ezzel a minisztériummal vagy másokkal kell hogy megmentse a hazát; de hogy akár ez
a minisztérium, akár a másik megmenthesse: a nemzetnek erőt kell teremtenie.*

Kossuth Lajos 1848 július 11-ei beszéde a haderő megajánlása ügyében

A **szabad vers** régebbi változatában (mely a XVII. századi francia irodalomban virágzott, a
neve itt „verse libre” volt) olyan verses szöveget jelentett, amelyben különféle ritmusok jelen-
tek meg, egységes ritmusrend azonban nem. A franciáknál a leggyakrabban a váltakozó hosz-
szúságú jambikus verssorokat tekintették ilyennek. A magyar irodalomban Petőfi is alkalmaz-
ta. A szabad vers XX. századi modern változata (angol nevén „free verse”, úttörője a XIX.

századi amerikai Whitman) még kevésbé alkalmaz ritmuselemeket. A szöveg verssorokra tagolódik, egyéb akusztikai jellemzője nincs, legfeljebb a záratokban.

Pl.:

*Bájos vala ő!
Mint a pipacsból
Font koszorú,
Vagy mint a bakter dárdájába ütődött
Éjjeli holdsugár.*

Petőfi Sándor: *A helység kalapácsa*

*Sötét a város, ráfeküdt az éj.
Más tájakon kalandoz a hold,
S a csillagok behunyták
Arany szemeket.
Olyan fekete a világ,
Mint a kibérlett lelkiismeret.*

Petőfi Sándor: *Az apostol*

*Sárga gyümölcscsel hajlik
és vadrózsával telten
a tóba a part,
ti boldog hattyúk;
és csóktól ittasan
csobban meg fejetek
a szentül józan vízben.*

Hölderlin: *Az élet fele* (Keresztury Dezső fordítása)

*Hallom Amerika dalát, hallom sokféle szent énekét,
A kézművesekét, mindegyik aszerint dalolja a magáét, hogy jókedvű-e vagy komoly,
A magáét dalolja az ács, miközben a deszkáját vagy a gerendáját méri,*

Whitman: *Hallom Amerika dalát* (Szabó Lőrinc fordítása)

Az 1. és a 2. sor krétikusra végződik.

*Tekintsd az ég madarát, ki segít annak, ha sikolt?
Vedd a tölgyet, az órjást, mikor nyögve törik el a viharban,
Tekintsd a borjat, amely még szopna s a hídra viszik
És minden egyebet, ami szomorún megy nem áhitott célja felé.*

Füst Milán: „*Ha csonthaimat meg kellett adni*” (Arany)

*én láttam párist és nem láttam semmit
szeretőm másállapotban várt rám az angyalföldi állomáson
anyámnak már egészen citromfeje lett a szegénységtől
nevetni akartam előttiük de nagyon szégyelltem hogy
két nadrág van rajtam gatyá nélkül
bizonyos hogy a költő vagy épít magának valamit amiben kedve telik
vagy bátran elmehet szivarvégszedőnek*

Kassák Lajos: *A ló meghal a madarak kirepülnek*

A **makáma**: rímes próza. A szöveg verssorokra tagolódik, a sorvégek összecsengenek, de a szöveg minden (vagy csaknem minden) egyéb vonatkozásában prózai. Az arab irodalomban született.

Pl.:

Mindazonáltal én megkísértem, — úttörőnek bukni is érdem; — aztán meg nem szabad-e, kérdem — prózát versben írni — már így ni! — mikor annyi verset írnak prózában — a két nemes magyar hazában, — de kivált mostanában.

(Arany János: *A poloska*)

Ó, nem ejt, hová is ejtene le, — ahol őrt nem állna tárt tenyere? — Hanem minket, akik itt, — kívül húsa végtelenjén, — végtelenje színe fennjén — kivirágzunk egy kicsit, — egyenkint e roppant — kéz a nagy sötét Maroknak tompa végtelenébe roppant — és szorít, szorít, szorít — úgy mint rég a bájos Doktort, a középkorit: — előbb szemét elborítá, — aztán lelkét kiszorítá, — aztán húsát szétporlítá — aztán-aztán mindmaig — örli-örli csontjait...

Babits Mihály: *Isten kezében (Keresztény makáma)*

Tóth Árpád: *A debreceni run*

Juhász Gyula: *Makáma*

A **prózavers**: olyan költői szöveg, amelynek a formája próza, de a hangvétele ihletett, és poétikai eszközök (pl. képek, alakzatok) szerepelnek benne.

Pl.:

Elöttem az íróasztal, az ablakon túl a koratél szürkésfehére, mellettem a telefon békés zöld szőrnyetege most nem sziszeg rám, nem történt semmi különös.

Somlyó György: *Mese egy nehéz pillanatról*

Harangok, harangok — ajkukhoz féreg nem érhet. Harangokat nem lehet megfertőzni. Agyvérzés foltjaival nem remegnek. Szívgyörcs nem öli meg őket. Alvó csillagok s baglyok alatt szólnak a harangok, bongnak, rengve csikorognak tengelyükön.

Nagy László: *Jönnek a harangok értem*

A **képvers** (kalligramma): olyan költemény, amely vizuális megformálásával is többletjelentéseket fejez ki. A hangritmust az illusztráció és a különös elrendezés helyettesíti vagy kiegészíti.

Pl.:

Apollinaire: *A megsebzett galamb és a szökőkút* (Fordító: Radnóti Miklós)

Nagy László: *Önarckép*

Nagy László: *Tűz*

II. A VERS

A vers ritmusos szövegforma. Alapeleme a **szótag**. Részei: az **ütem**, a **verssor** és a **szakasz** (**versszak**, **strófa**). A versritmust kísérő jelenség lehet a **rím**, ez a hangsúlyos és az időmértékes versben is megjelenhet. A versszakok sajátos eleme némely versekben a **refrén**. A költő egyéb eljárásai: a versritmus és az értelmi ritmus viszonya (megfelelésük vagy ellenjátékuk), a verssor és a versmondat viszonya (egybeesésük, illetve az áthajlás). A versritmus járulékos tényezője a **szünet**.

A vers alapegysége az **ütem**; ez szótagokból áll. Az időmértékes vers legkisebb egysége a **versláb**, de a két verslábból álló egységet (szaknevek: dipódia, dimeter) szintén ütemnek nevezik.

Az **ütemhatár** rendszerint két szó közé esik, de előfordul, hogy egy hosszabb szót kettémetsz. Az ütemhatár jele az elemzéskor: a függőleges vonal: |

Pl.:

*Síkos a hó, | szalad a szán,
Esketőre | viszik babám.*

Petőfi Sándor: *Síkos a hó, szalad a szán...*

Az ütemhatárok kiemelkedő változata a **metszet (cezúra)**: ez mindig szóhatárra esik, és a verssor állandó helyén található. Jele a képletben: a kettős függőleges vonal: ||

Pl.:

*Ó én édes | hazám, || te jó | Magyarország,
Ki keresztény|ségnek || viseled | paizsát,
[...]* Balassi Bálint: *Búcsúja hazájától*

Az ütemet megelőzheti egy szervesen egység, többnyire hangsúlytalan szó vagy szócsoport: a **felütés** vagy **ütemelőző** (ném.: Auftakt).

Pl.:

*A nap tüze látod
a fürge diákot
a hegyre kicsalta: a csúcsra kiállt.
Csengve, nevetve
kibuggyan a kedve
s egy hős evoét a fénybe kiállt.*

Áprily Lajos: *Március*

A vers legelső szótagja ütemelőzőnek érezhető, utána alakul ki a daktilikus, azaz ereszkedő ritmus, amely a sorhatárokon is áthullámzik. A 3. és a 6. sor végén csonka láb van. (A vers kicsengése azonban anapesztus, és így a másik ritmusrend, az emelkedő is érezhető: a kezdő elem ez esetben egy spondeus, utána már belépnek az anapesztusok, és a 4. sor első szótagja a felütés.)

*Még nyílnak a völgyben a kerti virágok,
Még zöldel a nyárfa az ablak előtt,*

[...]

Petőfi Sándor: *Szeptember végén*

A vers varázsa: ha felütésnek éreztetjük az első szótagot, akkor utána egészen a sor végéig mindig daktilusokat találunk, és így a verssor emelkedő jellegű. Ha viszont az ereszkedést érezzük benne, azaz ana-

pesztusokat, és így a sor spondeussal kezdődik, akkor nem a sor elején van a hiányos láb, hanem a sor végén.

Az ütem fő részei: az **arszisz** (iktus) és a theszisz. Az **arszisz**: az ütem nyomatékos, ill. hangsúlyos része. A **theszisz**: a nyomatéktalan (hangsúlytalan) elem.

A **szünet**: a verstanban olyan határ, amely a versszakok végén csaknem mindig, a sorok végén gyakran fordul elő. Megjelenhet továbbá a félsorok közt (a metszetnél), illetve a sorokon belül másutt is.

Pl.:

*Falon az inga lassu fénye villan,
Oly tétován jár, szinte arra vár*

[...]

*Pihenjünk. Takarómon pár papírlap.
Elakadt sorok. Társtalan rímek.*

[...]

Majd egyszer... Persze... Máskor... Szebb időkben...

Tóth Árpád: *Jó éjszakát!*

[...]

nincs műszer, mellyel mindez jó megmutatható.

Hisz bűnösök vagyunk mi, akár a többi nép,

[...] Radnóti Miklós: *Nem tudhatom...*

[...]

*de hisz lehet talán még! A hold ma oly kerek!
Ne menj tovább, barátom, kiálts rám! S fölkelek!*

Radnóti Miklós: *Erőltetett menet*

Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!

Kölcsey Ferenc: *Huszt*

A pentameter második félsora előtt általában szünet van.

A verstörténelem első szakaszában a ritmikus szöveg **énekvers** volt, azaz a szöveget dalmatra alkották, hangszerrel is kísérhették. Az énekversek ritmusát a zenei ritmus megszabhatja; ezért pl. ha egy népdal dallamát is ismerjük, annak ütemezése befolyásolhat bennünket a vers ritmizálásában.

A szöveg önállósulásaképpen jött létre a **szövegvers**. A magyar nyelvű irodalomban ezen a területen Balassi Bálint volt az úttörő.

A VERSSOR

A verssorok hossza lehet a strófán belül állandó, de gyakran a strófán belül is változik.

Pl.:

*Lesz-e gyümölcs a fán, melynek nincs virága?
Avvagy virág vagy te, hazám ifjusága?...*

*Jaj az olyan kertnek,
Jaj még annak is, mert megverte az isten,*

*Ahol, mint ti vagytok, magyar ifjak, ilyen
Virágok teremnek!*

Petőfi Sándor: *A magyar ifjakhoz*

A vers ritmusképlete: 6|6, 6|6, 6, 6|6, 6|6, 6; rímképlete: a a b c c b.

A Petőfit megidéző versében Babits Mihály 1923-ban ugyanezt a ritmusrendet alkalmazza:

*Hol a szem, szemével farkasszemet nézni?
Ki meri meglátni, ki meri idézni
az igazi arcát?*

*Ünnepe vak ünnep, s e mái napoknak
szűk folyosóin a szavak úgy lobognak,
mint az olcsó gyertyák.*

Babits Mihály: *Petőfi koszorúi*

A **verssor** gyakran egyetlen mondatból áll, azaz egybeesik a **versmondattal**, ez a felépítés a verset erősen tagolja.

Pl.:

Befordúltam a konyhára,

Rágyújtottam a pipára...

Petőfi Sándor: *Befordúltam a konyhára...*

Ha a versmondat átlép a következő sorba, **áthajlás** (francia: „**enjambement**”) jön létre. Ez a költői eljárás a szöveg áradását éreztetheti-növelheti. Az ilyen verset többnyire a versritmus éreztetése nélkül, csupán **értelmi hangsúlyozással** szokták mondani. Helyzeti fajtái: egy versmondat vége átsúszik a következő sorba (átvetés), egy versmondat eleje még az előző sor végén helyezkedik el (hátravetés). Minél erősebben összetartozó szószerkezeteket (vagy éppen álszintagmákat) választ el az áthajlás, annál nagyobb a hatása. Még szavakat is elvághat.

Az évek jöttek, mentek, elmaradtál

Emlékeimből lassan, elfakult

Arcképed a szívemben, elmosódott

A vállaidnak íve, elsuhant

A hangod, és én nem mentem utánad

Az élet egyre mélyebb erdejében.

Juhász Gyula: *Anna örök*

Én egész népemet fogom

nem középiskolás fokon

taní-

tani!

József Attila: *Születésnapomra*

Partra dönt a tó: nagyítóüveg-

húsa alatt ingó terméskövek

dagadnak-fogynak, ahogy éleik

szöge a híg kristályban megtörik,

[...]

Szabó Lőrinc: *A földvári mólón*

STRÓFA- ÉS VERSSZERKEZETEK

A minimális versszak a **sorpár**; kedvelt volt a régi angol irodalomban, a Shakespeare-szonett végén is szerepel; a magyar irodalomban Juhász Gyula alkalmazta előszeretettel. Sajátos sorpár a **disztichon** és az **epodus** (két különböző hosszúságú, pl. 6-os és 4-es jambikus sor, ld. Horatius veresit), de ezek általában nem képeznek önmagukban versszakot.

Pl.:

*Hálót fon az est, a nagy barna pók,
Nem mozdulnak a tiszai hajók.*

Juhász Gyula: *Tiszai csönd*

*Unta rideg, nőtlen létét a hexameter, s hű
társul választá a deli pentametert.*

Szemere Miklós: *Híres Hexameter*

A **tercina** („terzina”): a középkori itáliai-olasz irodalomban kialakult háromsoros egység, ill. üres sorral elválasztva: szakasz.

Rímképlete 3-as periódusú: a b a b c b c d c ...

Eredetileg 11 szótagú („hendekaszillabus”), és a sorritmusa hatodfeles jambus.

Pl.:

*Az emberélet útjának felén
egy nagy sötétlő erdőbe jutottam,
mivel az igaz utat nem lelém.*

*Ó szörnyű elbeszélni, mi van ottan,
s milyen e sűrű, kúsza vad vadon:
már rá gondolva reszketek legottan.*

*A halál sem sokkal rosszabb, tudom.
De hogy megértsd a Jót, mit ott találtam,
hallanod kell, mit láttam az úton.*

Dante: *Isteni színjáték* (Babits Mihály fordítása)

*Az emberélet útjának felében
magam egy sötét erdőben találtam,
az igaz útról mivelhogy letértem.*

*Ah, el sem mondhatom, csak holtraváltan,
mi volt e sűrű, ádáz, vad vadonban:
rámjő megint a félsz, mit ott kiálltam.*

*Halál sincs sokkal szörnyűbb! Hadd azonban
elmondanom a Jót, mit benne leltem —
s még mást előbb, mit szintén láttam ottan.*

Dante: *Isteni Színjáték* (Rónai Mihály András fordítása)

A **haiku**: japán eredetű háromsoros versforma, egyben műfaj. Eredeti szótagszámai soronként: 5, 7, 5. Rímtelen, hangsúlyos. Európában a XX. sz. első felében lett kedvelt.

Pl.:

*Piros levéltől vérző venyigék.
A sárga csöndbe lázas vallomások.
Szavak. Kiáltó, lángoló igék.*

Kosztolányi Dezső: *Negyven pillanatkép — Októberi táj*

Az **oktáva (ottava rima, stanza)**: nyolcsoros versszak, az itáliai költészet produktuma.

Sorritmusa eredetileg jambikus 11-es, hendekaszillabus, de pl. a magyar irodalomban a 11-esek 10-esekkel, a 8-asok a 7-esekkel szoktak váltakozni.

A rím alapformája: 3 keresztír után páros rím zár: a b a b a b c c

Pl.:

*Ne, Múzsá, lantod reszkető húrjára
Ne jöjjön semmi durva, semmi rút;
Szennytelen áll a Grátiák oltára,
Hol nyitva minden szépnek van az út.
A tiszta költő fűzhet csak hajára
Örökre hervadatlan koszorút,
Melyet remegvén szűz kezek fonának
Ékességül piruló homlokának.*

Kölcsey Ferenc: *Szerelem*

*Kedvem van énekelni (ritka kedv
Egy idő óta!) s ami több, vigat,
Vagy víg-szomorkást, melyben játszi nedv
(Humor) nevetett s olykor szívre hat.
Ám lássa múzsám, hogyha belekezd
Bolond Istókként, és belészakad
A legderekán, vagy ,ár kezdetin is,
Mielőtt alányomhatta volna: finis.*

Arany János: *Bolond Istók*

*Ó, Ég, az én utamba hozz
Egy ilyen irgalmas nagyurat,
S ha az felkarol és a Rossz
Megint csak karmába ragad,
Arra ítélem magamat,
Hogy porlasszon el máglyatűz!
Éhségében gyilkol a vad,
Embert bűnbe a kényszer űz.*

Villon: *A nagy testamentum — Diomedes meséje* (Szabó Lőrinc ford.)

Ritmusa: négyes jambus (jambikus dimeter), olykor ötödféles.

Rímképlete: a b a b b c b c

*Mult évek emléken el-elborongok,
Az ifjúság szép kertjét átfutám:
Nem vágyom én — midőn még semmi gondot
Nem ismerünk — a gyermekkor után
Midőn fülemben játék zajja zsongott,
S mi a remény, cél, küzdés, nem tudám:*

— A gyermekemlék tán mosolyra kelt;
De megnyugszunk benne: szép volt s letelt.

Arany László: *A délibábok hőse*

A sorok ritmusképlete: ◡ — | ◡ — | ◡ — | ◡ — | ◡ — (| ◡)

A sorok: hatodfeles és ötös jambusok 6 soron át váltakozva,
a 7-8. sor: ötös jambus.

A szakasz rímképlete a ritmusképlettel párhuzamos: a b a b a b c c

*Földtől eloldja az eget
a hajnal s tiszta, lágy szavára
a bogarak, a gyerekek
kipörögnek a napvilágra;
a levegőben semi pára,
a csilló könnyűség lebeg!
Az éjjel rászálltak a fákra,
mint kis lepkék, a levelek.*

József Attila: *Eszmélet*

A sorok ritmusképlete: ◡ — | ◡ — | ◡ — | ◡ — (| ◡)

Az 1-3-6-8. sor: jambikus bimeter, a 2-4-5-7.: ötödféles jambus.

A szakasz rímképlete a ritmusképlettel párhuzamos: a b a b b a b a
(a váltakozás iránya az 5. sortól megfordul).

A ballada (mint versforma): provanszál eredetű, sok változatú szerkezet. A felépítése: 3 hasonló formájú, refrénre végződő versszak után egy rövidebb ajánlás következik a refrén ismétlésével vagy variánsával, ennek megszólítottja egy herceg, hercegnő vagy más úr.

Formai változataiból:

3 x 8 sor, az ajánlás 4 soros. A strófa rímképlete: a b a b b c b c; a refréné: b c b c;

3 x 10 sor, az ajánlás 5-6-7 soros. A strófa rímei: a b a b b c c d c d; a refrénben az utolsó két rím variálódik.

Pl.:

*Árulj bűnoldó papi bullát,
Csalj kártyán, s ahol csak lehet,
Verj hamis pénzt (és máglya gyúl rád,
Vagy üstben végzed életed,
Mint sok, aki esküt szegett!);
Rabolj, lopj, fosztogass — hiába:
A sok préda mind mire megy?
Bizony csak borra meg leányra.*

[...]

Ajánlás

*Gyöngysoros zeke, ékszerek,
Csipke, ruha, sok szép topánka —
Míg pórul nem jársz, így vered,
Így vered el mind borra, lányra.*

Villon: *Jó tanítás balladája a rossz életűeknek* (Szabó Lőrinc fordítása)

A **rondó**: rímek, szavak és sorok visszatérésére épülő versforma. Villon is művelte. Egy rövidebb változata 8 soros, egy másik 12 soros.

Pl.:

*Csavargó Dani,
Menj az uszodába,
Bőröd ronda, ni,
Csavargó Dani.*

*Szaladj mosdani,
Bujjál be a kádba,
Csavargó Dani,
Menj az uszodába.*

Villon: *Rondeau* (Weöres Sándor fordítása)

Képlete (a kisbetű csak a rímet, a nagybetű az ismétlődő sort is jelzi):

A B a A a b A B

*Urunk, adj neki békességet,
S a te örök világosságod!
Ő teli tálat sose látott:
Moslék alig jutott szegénynek;
Megkopasztották a pribékek,
Akár a retket a szakácsok
Urunk, adj neki békességet!*

*Számúzte őt kemény ítélet:
Úgy rúgták farba — meg sem állott.
Hiába mondta: „Appellálok!”
Bár ebből a bolond is érthet...
Urunk, adj neki békességet!*

Villon: *Imádság rondóformában* (Mészöly Dezső fordítása)

Képlete: A b b a a b A a b b a A

Az **ekhós** vers: záró egysége az előző ismétlődése.

*Óh, Tihannak rijjadó leánya!
Szállj ki szent hegyed közül.
Ím, kit a sors eddig annyit hánya,
Partod ellenébe ül.
Itt a halvány holdnak fényén
Jajgat és sír elpusztult reményén
Egy magános árva szív.
Egy magános árva szív.*

Csokonai Vitéz Mihály: *A tihanyi Ekhóhoz*

A **refrén**: a versnek egységenként visszatérő része. Helye a legtöbbször a strófa vége, de kezdheti is a szakaszt, ill. nagyobb szövegegységet is alkothat. Variánsai is lehetnek.

Pl.:

Hess, madár!

Arany János: *Vörös Rébék*

*Minek nevezzetek,
[...]
Minek nevezzetek?*

Petőfi Sándor: *Minek nevezzetek?*

*Húzd, ki tudja, meddig húzhatod,
Mikor lesz a nyűtt vonóból bot,
Szív és pohár tele búval, borral,
Húzd rá, cigány, ne gondolj a gonddal.
[...]
Húzd, de mégse, [...]*

Vörösmarty Mihály: *A vén cigány*

A **versfő**: a strófák (vagy ritkábban sorok) kezdete, első hangja vagy betűje.

Az **akrosztichon**: versfőkbe (vagy a vers más részébe, pl. a sorvégre) rejtés, azaz valamilyen információnak, pl. a szerző nevének vagy üzenetének elhelyezése. A reneszánszban divat volt, Balassi Bálint is élt vele.

Pl: Az *Egy útonjáró szerzette ének...c.* költeményében Balassi a három soros szakaszok egy szó jelentését végén írják le, ezt a negyedik rövid sorban „Ekhó” ki is mondja, és ráadásul ez a szó rímel is a korábbi három sorvégre:

*Ekhó, nagy kínomba, kibe szép Júlia engem vertengeni hágy,
Mi könnyebbíthet meg s mitől leszen ésmeg kemény szíve hozzám lágy?
Régi gyötrelmimet mi enyhítheti meg s mi az mire szívem vágy?*

Ekhó: *Ágy*

*Ágy, igazán mondád, de mondd meg azt is hát, ott ki vigasztalhatna?
Búm helyett örömet, gyönyörű életet nekem ott ki adhatna?
Igazán ki neve, kit jómnak felette lelkem oda kívánna?*

Ekhó: *Anna*

III. AZ ÜTEMHANGSÚLYOS VERSELÉS

A hangsúlyos ritmus sokféle változatban számos irodalomban létezik. A magyar versstanban használatos legpontosabb elnevezés: az **ütemhangsúlyos verselés** (Arany Jánosnál: „magyar nemzeti versidom”). Ez a ritmusrend a magyar irodalomban már a XVI. századtól megvan. A lényege: hangsúlyos verselés kötött szótagszámú ütemekkel és sorokkal. Az ütemhangsúlyos vers gyakran rímel, de a ritmusszerkezetet a rímszerkezettől először mindig elkülönítve kell vizsgálni. Az ütemhangsúlyos versben a másik ritmusrend, az időmérték is sokszor felbukkan, és így sajátos ötvözetek és keverékek is létrejöhetnek.

A **hangsúlyos ritmusrend** alapja a hangerő szabályos váltakozása. A **hangsúly**: egy szótag hangerőtöbblettel történő kiemelése. (Ez nem teljesen egyedül álló fizikai jelenség, mert a hangsúlyt kapó szótag időtartama is többé-kevésbé növekszik, és a hangfekvése is magasabb a hangsúlytalanokénál.) A magyar nyelvben a **hangsúly** a szó első szótagjára esik. A szó eleji hangsúlyon kívül a szavak későbbi szótagjai **mellékhangsúlyt** kaphatnak, pl. érzelmi, hangulati tartalmak kifejezésére vagy a versritmus fenntartására.

A versritmus (és a vershangsúly) nem feltétlenül esik egybe a szöveg természetes ritmusával és hangsúlyrendjével. Ha az eltéréseknél is a versritmust éreztetve mondjuk a szöveget, akkor rigmusszerűen, gépies ritmusban szavalunk.

A hangsúlyos ritmusrendben az alapegység az **ütem**, mely 1—4 szótagból állhat. (Ezzel a szótagmennyiséggel függ össze a népdalainkban gyakori 4 negyedekes ütemezés.) Az ütem fő eleme (az „arszisz”) egy **hangúlyos szótag**; ez általában az ütem első szótagja, de pl. kötőszóval vagy névelővel kezdődő ütemben a hangsúly a második szótagra (vagy még hátrábbra) is kerülhet. A hangsúlyos szótagot az elemzésben aláhúzással vagy hosszú éles ékezettel (/) jelöljük. A **hangsúlytalan szótagok** (a „theszisz”) száma az ütemben maximum 3, jele az elemzési képletben vagy szótagonként egy-egy pont, vagy az „x”. A 4-nél több szótagból álló szavak a hangsúlyos versrendben **mellékhangsúlyt** kapnak, ennek jele a hosszú tompa ékezet (˘). Ha több ütem alkotja a verssort vagy félsort, akkor az egyes hangsúlyok közt fokozati különbség lehet, pl. az 5 vagy 6 szótagú félsorban az első ütem hangsúlya erősebb (ez a **főhangsúly**), mint a másodiké (a **mellékhangsúly**).

Példák:

/ x x x | / x x x
Beleestem, benne vagyok

A sor ritmusképlete: 4|4

A kezdősor ugyanebben a versben ugyanilyen ritmussal is mondható, de ebben az esetben nem az értelmi hangsúlyozást érvényesítjük (hiszen a névelőt hangsúlyozzuk), hanem a versritmus alapképletét érvényesítjük:

/ x x x | / x x x
A szerelem, a szerelem

Ugyanez a sor értelmi hangsúlyozással így mondható:

x / x x | x / x x
A szerelem, a szerelem

Egy háromütemű, 9 szótagos sor, ritmusképlete: 4|4|1:

/ x x x | / x x x | /
De mikor még az az egy is sok
 Petőfi Sándor: *Ezrivel terem a fán a meggy...*

Két négyütemű, 10 szótagú sor, ritmusképlete: 3|2||3|2:

/ x x | / x || / x x | / x
Kiskacsá fűrdik fekete tóba'
 / x x | / x || / x x | \ x
Anyjához készül Lengyelországba.

Ha a sorok 2. és negyedik ütemében a hangsúlyt gyengébbnek tekintjük, akkor a képlet így módosulhat:

/ x x | \ x || / x x | \ x
Kiskacsá fűrdik fekete tóba'

A következő négysoros szakaszban az 1-2-4. sorok ritmusképlete: 4|4 , a 3. soré: 2|2 :

x / x x | x / x x
Az életet már megjártam.
 / x x x | / x x x
Többnyire csak gyalog jártam,
 / x | / x
Gyalog bizony'...
 / x x x | / x x x
Legfölebb ha omnibuszon.
 Arany János: *Epilogus*

Egy sorban általában 2—4 ütem található. A nagyobb szótagszámú ütemek rendszerint a sorok, félsorok elején helyezkednek el, ún. „fogyó sorrendet” követve.

Az **ütemegyenlőség törvénye**: a hangsúlyos ritmusrendben minden ütemet kb. ugyanannyi idő alatt mondunk ki, függetlenül a szótagok számával. Az ütemegyenlőséget a szabályos ritmizálás megfigyeltetésére ütemenkénti egyenletes tapssal vagy másféle „mérőzéssel” is érzékeltehetjük.

A hangsúlyos versrend ősi formája a **hangsúlyszámláló** (más néven: **tagoló** vagy **ütemszámláló**) vers volt. (Az ütem neve az egyes elméletekben még: „íz”, „idom”.) „Ebben a rendszerben a hangsúlytalan szótagokat nem számláljuk, csak a hangsúlyokat (azaz az ütemeket). Ezt a ritmusrendet példázza a legelső fennmaradt magyar nyelvű versünk, az *Ómagyar Mária-siralom* is, amely **kétütemű** sorokból épül fel:

/ | /
Volék sirolm tudotlon.
 / | /
Sirolmol sepedik,
 / | /
Búol oszuk, epedek.
Ómagyar Mária-siralom

A hangsúlyos ritmusrendben idővel a **szótagszámlálás** is általánossá vált, így a verssorokat egyrészt az ütemek számával is minősíthetjük (kétütemű, háromütemű stb.), másrészt a sorok szótagjainak számával (6-os, 8-as, 9-es, 10-es, 12-es stb.).

A verssorok ütemszáma általában legalább 2, de akad együtemű verssor is.

Pl.:

Laci te

Hallod-e?

Jer ide,

[...]

Petőfi Sándor: *Arany Lacinak*

Ó az i

kelleme,

ó az i

dallama,

mint ódon

ballada,

úgy sóhajt

Ilona.

Kosztolányi Dezső: *Ilona*

A sorok, egyben ütemek három szótagosak.

Tedd a kezed

homlokomra,

mintha kezed

kezem volna.

József Attila: *Tedd a kezed*

A sorok — ütemek — négy szótagosak.

A 3. sorban a hangúlyt a 3. szótag kapja.

PÉLDÁK A KÉTÜTEMŰ VERSRITMUSRA

Felező, kétütemű 4-es, a ritmusképlet: 2|2

Pl.:

Most jer hozzám,

Édes rózsám!

Népdal

Kétütemű 5-ös, a ritmusképlet: 3|2

Pl.:

Szántottam gyöpöt,

Vettem gyöngyöt.

Népdal

Kétütemű 5-ös, a ritmusképlet: 4|1

Pl.:

Tekereg a szél,

kanyarog a szél,

[...]
mit üzen a tél?

Weöres Sándor: *Magyar etüdök*

Felező, kétütemű 6-os, a ritmusképlet: 3|3

Pl.:
*Szeretnék szántani,
Hat ökröt hajtani,
Ha a rózsám jönne
Az ekét tartani.*

Népdal

A 3. sor természetes tagolása 4|2.

A 4. sor első ütemében a második szótag hordozza a hangsúlyt.

*Szabadság, szerelem!
E kettő kell nekem.*

Petőfi Sándor: *Szabadság, szerelem!*

*Reszket a bokor, mert
Madárka szállott rá,
Reszket a lelkem, mert
eszembe jutottál.*

Petőfi Sándor: *Reszket a bokor, mert...*

Kétütemű 6-os, a ritmusképlet: 4|2 vagy: 3|3

Pl.:
*Jármad, pap, a táncot,
Adok száz forintot.*

Népdal

A 2. sor természetes tagolása: 4|2.

Kétütemű 7-es, a ritmusképlet: 4|3

Pl.:
*Elmentek a cigányok
Hogy szalonnát egyenek.*

Népdal

*Nincsen apám, se anyám,
se istenem, se hazám,
[...]*

József Attila: *Tiszta szívvel*

*Van-e ködmön eladó,
szélbe-fagyba mindig jó?*

Weöres Sándor: *Magyar etüdök*

Kétütemű, felező 8-as, a ritmusképlet: 4|4

Pl.:
*Száll a madár, ágrul ágra,
Száll az ének, szájrul szájra;*

*Fű kizöldül ó sírhanton,
Bajnok ébred hősi lanton.*

Arany János: *Rege a csodaszarvasról*

*Dies irae, dies illa,
solvet saeculum cum favilla
teste David cum Sybilla.*

Celano: *De die iudicii sequentia*

A 2. sortól az időmérték (trocheus) is erős. A magyar fordítás hasonló:

*Ama nap, a harag napja,
e világot lángba dobja:
Dávid és Szibilla mondja.*

Celano: *Ének az utolsó ítéletről* (Babits Mihály fordítása)

*Feleségem olyan tiszta,
Egyszer mosdik egy hónapba.*

Népdal

*Mátyást mostan választotta
Mind ez ország királyságra,
Mert ezt adta Isten nékiünk
Mennyországból ótalmunkra.*

Kortessvers, Székely István: *Világkrónika*

*Estve jött a parancsolat
Violaszín pecsét alatt.*

Csokonai Vitéz Mihály: *Szegény Zsuzsi, a táborozáskor*

Felező 8-as és kétütemű 7-es, a ritmusképlet: 4|4 és 4|3

*Stabat mater dolorosa
iuxta crucem lacrimosa
dum pendebat Filius,
cujus animam gementem
contristatam et dolentem
pertransivit gladius.*

Todi: *Stabat mater...*

A latin versben a hangsúly az időmértékes (trochaikus) ritmust erősíti, néhol legyőzi — vö. „antikizáló hangsúlyos verselés”.

*Állt az anya keservében
sírva a kereszt tövében,
melyen függött szent Fia,
kinek megtört s jajjal-tellett
lelkét kemény kardnak kellett
kínzón általjárnia.*

Todi: *Állt az anya* (Babits Mihály fordítása)

Kétütemű 7-es és 6-os, a ritmusképlet: 4|3 és 3|2

Pl.:

*Megy a juhász számáron,
Földig ér a lába;
Nagy a legény, de nagyobb
Boldogtalansága.*

Petőfi Sándor: *Megy a juhász számáron...*

A 4. sorban a -sá- szótag kap mellékhangsúlyt, így jön létre a 2. ütem.

Egyedi versszerkezetek: a kötött formáktól való eltérés főleg a romantikával kezdődően gyakori.

Pl.:

*Szabadság, szerelem!
E kettő kell nekem.
Szerelmemért fölláldozom
Az életet,
Szabadságért fölláldozom
Szerelmemet.*

Petőfi Sándor: *Szabadság, szerelem!*

A kétütemű 6-osokból álló 1-2. sorok után kétütemű 8-asok és együtemű 4-esek váltakoznak:

PÉLDÁK A HÁROMÜTEMŰ VERSRITMUSRA

Háromütemű 9-es: 3|3|3 vagy 4|4|1 vagy 4|2|3

Pl.:

*Érik a ropogós cseresznye,
Viszek a babámnak belőle.
Népdal*

*A kiscelli temetőbe, kum,
Három árva sétál benne, kum.
Népdal*

*Ezrivel terem a fán a
Meggy...
Feleségem van nekem csak
Egy;
De mikor még az az egy is
Sok!
Előbb-utóbb sírba vinni
Fog.*

Petőfi Sándor: *Ezrivel terem a fán a meggy...*

*Fölszántom a császár udvarát,
Belévetem hazám búbaját.
Népdal*

Háromütemű 10-es: 4|4|2 vagy 4|3|3

Pl.:

*Piros alma kigurult a sárba,
Ki felveszi, nem teszi hiába.*

Népdal

*Húzd rá, cigány, megittad az árát,
ne lógasd a lábadat hiába*

Vörösmarty Mihály: *A vén cigány*

*Kis lak áll a nagy Duna mentében;
Oh mi drága e lakocska nékem!*

Petőfi Sándor: *Távolból*

— *Szegényember, hogy adod a bölcsőt?*
— *Csöpp a gyerek, hogy adnám a bölcsőt?*

József Attila: *Szegényember balladája*

Háromütemű 11-es: 4|4|3

Pl.:

*Hortobágy kocsmárosné, angyalom!
Tegyén ide egy üveg bort, hadd iszom*

Petőfi Sándor: *Hortobágy kocsmárosné...*

*A virágnak megtiltani nem lehet,
Hogy ne nyíljék, ha jön a szép kikelet.*

Petőfi Sándor: *A virágnak megtiltani nem lehet...*

*Életem hatvanhatodik évébe'
Köt engemet a jó Isten kérébe,
Betakarít régi rakott csűrébe,
Vet helyemre más gabonát cserébe.*

Arany János: *Sejtelem*

Háromütemű 12-es: 4|4|4

Pl.:

*Hová mégy, te szőke kislány? Az erdőbe
Szár az ágér, sütni-főzni menyegzőbe.*

Népdal

*Megy az eke, telik a könyv
sorról sorra,
Én vagyok az egyediüli
olvasója.*

Illyés Gyula: *Megy az eke...*

A háromütemű 16-os alapképlete metszetekkel és nagy ütemekkel: 5||5||6.

Pl.:

Kegyelmes Isten, kinek kezében életemet adtam,

Viseld gondomat, vezérlé utamot, mert csak reád hagytam.

Balassi Bálint: *Könyörög Istennek...*

Változó ütemszámú strófák

Pl.:

<i>Ropog a tűz, messze süt a vidékre,</i>	4 4 3	= 11-es
<i>Pirosan száll füstje fel a nagy égre;</i>	4 4 3	= 11-es
<i>Körülállja egynehány fa,</i>	4 4	= 8-as
<i>Tovanyúlik rémes árnya;</i>	4 4	= 8-as
<i>S körül üli a tanyáknak</i>	4 4	= 8-as
<i>Szép legénye, szép leánya.</i>	4 4	= 8-as

Arany János: *Tengeri-hántás*

PÉLDÁK A NÉGYÜTEMŰ VERSRITMUSRA

Felező, négyütemű 10-es: a magyar költészet egyik legrégebb sorszerkezete.

Alapképlete: 3|2||3|2

Pl.:

<i>Mikoron Dávid nagy búsultában</i>	3 2 3 2	
<i>Baráti miatt volna bánatban,</i>	3 2 2 3	
<i>Panaszolkodván nagy haragjában,</i>	3 2 3 2	(vagy: 3 2 1 4)
<i>Ilyen könyörgést kezdé ő magában:</i>	2 3 3 3 (!)	
[...]	Az 55. zsoltár (Kecskeméti Vég Mihály fordítása, Kodály Zoltán <i>Psalmus Hungaricus</i> c. oratóriumának szövege)	

*Kis kacska fürdik fekete tóba,
Anyjához készül Lengyelországba.*

Népdal

*Arany ezüstért, cifra ruháért
Leányt el ne végy koszorújáért.*

Népdal

*Mikor az uccán átment a kedves,
Galambok ültek a verebekhez.*

József Attila: *Mikor az uccán átment a kedves*

Az **Ady-tízes:** két 3|2 osztású 5-ös, azaz négyütemű 10-es. Irodalmunk régi versformája,

Ady több költeményét is ebben a nagyon kötött formában írta, de sok más versében a metszetek vagy az ütemezés terén fellazította a képletet. (Ady a költészetünk más hagyományait is felújította, pl. a tagoló ritmust, és a kevert vagy ötvözött ritmusok terén új formákat is kialakított.)

A sorképlet: 3|2||3|2. A két kis ütem szótagszáma felcserélődhet.

Pl.:

*Párisba tegnap beszökött az Ősz.
Szent Mihály útján suhant nesztelen
Kánikulában, halk lombok alatt*

S találkozott velem.

Ady Endre: *Párisban járt az ősz*

A **felező, négyütemű 12-es** a régebbi magyar költészetben már megvolt, Gyöngyösi István óta lett a magyar elbeszélő költészet általános versformája. Alapképlete: 6||6 . A fémorok leggyakoribb tagolása a 4 | 2 vagy a 3 | 3, de előfordul a 2 | 4 is.

Pl.:

Ha folyóvíz vónék, bánatot nem tudnék. 4|2||4|2

Hegyek-völgyek között lengedezve járnék. 4|2||4|2

Népdal

Tüzesen süt le a nyári nap sugára 3|3||3|3

[...]

Fölösleges dolog sütnie oly nagyon, 4|2||4|2

[...] Petőfi Sándor: *János vitéz*

Amit raktak délig, leomlott estére, 4|2||3|3

Amit raktak estig, leomlott reggelre. 4|2||3|3

Kőműves Kelemen, népdallada

Siralmas énnéköm tetüled megváltom, 3|3||3|3

Áldott Magyarország, tőled eltávoznom. 2|4||2|4

Vajjon s mikor leszön jó Budában lakásom! 4|2||4|3 (!)

Bornemisza Péter: *Siralmas énnéköm*

Áldott szép Pünkösdeknek gyönyörű ideje, 3|3||3|3

Mindent egészséggel látogató ege. 2|4||4|2

Balassi Bálint: *Borivóknak való*

Ó én édes hazám, te jó Magyarország, 4|2||2|4

Ki keresztyénségnek viseled paizsát, 4|2||3|3

Viselsz pogány vérrel festett éles szablyát, 2|4||4|2

Vitézlő oskola, immár isten hozzád! 3|3||4|2

Balassi Bálint: *Ó én édes hazám, te jó Magyarország...*

A 2. sorban az első ütemben a második szótag a hangsúlyos, a második ütemben a -ség- szótag kap mellékhangsúlyt.

Négyütemű 13-as: 4|3||4|2

Pl.:

Szegény legény a prücsök, készül házasodni,

Ölelgeti a legyet, meg akarja kérni.

Népdal

Négyütemű 14-es: 4|4||4|2

Pl.:

A csikósok, a gulyások kis lajbiba járnak,

Azok élnek világukat, akik ketten hálnak.

Népdal

A négyütemű 16-os: 4|4||4|4

Pl.:

*Ez világ sem kell már nekem nálad nélkül, szép szerelmem,
Ki állasz most én mellettem, egészséggel, édes lelkem.*

Balassi Bálint: *Hogy Júliára talál, így köszöne neki*

(Ez a vers 4 nyolc szótagos sorra tördelve is leírható.)

Változó ütemszámú strófa

Pl.:

Hej, mostan puszta ám igazán a puszta! 3|3||3|3

Mert az az ősz olyan gondatlan rossz gazda; 3|3||3|3

Amit a kikelet 3|3

És a nyár gyűjtöget, 3|3

Ez nagy könnyelműen mind elfecsérel, 2|4||3|3

A sok kincsnek a tél csak hűlt helyét leli. 4|2||4|2

Petőfi Sándor: *A puszta, télen*

EGYEDI HANGSÚLYOS VERSSZERKEZETEK

A **kanásztánc-ritmus** népi eredetű forma, a XVIII. században a műköltészet is magáévá tette. Ritmusa hangsúlyos, a sorok három (ill. a harmadikat kis ütemre bontva: négy) üteműek, eredeti osztása: 4|4||6 .

A szép fényes katonának / Arany gyöngy élete,

Csillog villog mindenfelől / Jó vitéz fegyvere

[...] Amade László népdallá lett verse (a költő a metszet utáni egységet külön sorba írta).

A kanásztánc egy másik változatában a 2. és a 3. ütem szótagszáma csökken, így a vers képlete négyütemű 13-as lesz:

Megismerni a kanászt cifra járásáról 3|2||4|2

E népdal második sora azonban már az első képlet szerint alakul:

Úzött-fűzött bocskoráról s tarisznyaszíjáról. 4|4||4|2 (vagy 4|4||3|3)

Huszárgyerek, huszárgyerek, szereti a táncot,

Az oldalán, az oldalán csörgeti a kardot.

Ha csörgeti, hadd csörgesse, pengjen sarkantyúja;

Kossuth Lajos verbunkja a muzsikáltatója.

Verbunkos

Gábor Áron rézágyúja fel van virágozva,

Indulnak már a tüzérek messze a határba.

Katonadal

Odamene jó lovag, bús-haragos Pázmány, 3|2||4|2

Lépte alatt nyög a föld, csikorog a márvány. 3|2||4|2

Arany János: *Pázmán lovag 2.*

*Isten, áldd meg a magyart
Jó kedvvel, bőséggel,
Nyújts feléje védő kart,
Ha küzd ellenséggel.
Bal sors akit régen tép,
Hozz rá víg esztendő't,
Mebünhö'dte már e nép
a múltat s jövőndőt!*

Kölcsey Ferenc: *Hymnus*

A vers periódusa kétsoronként: 4|3||6

A **Balassi-sor**: háromütemű 19-es, ritmusképlete: 6||6||7 , a hatszótagos egységek végén belső rímmel. A 6 szótagú egységek 4|2 , 3|3 vagy 2|4 arányban oszlanak alapütemekre; a 7 szótagú harmadik sor osztása általában 4|3 . Pl. Balassi a latin közmondást (amely eredetileg hexameteres: „*Gutta cavat lapidem, non vi, sed saepe cadendo*”) is ebben a ritmusban (3|3||4|2||4|3) fordítja:

Az piros márványkő, kit ver gyakor eső, csepegéstől lyukadhat.

A Balassi-strófa:

*Vitézek, mi lehet ez széles föld felett szebb dolog az végeknél?
Holott kikeletkor az sok szép madár szól, kivel ember ugyan él;
Mező jó illatot, az ég szép harmatot ád, ki kedves mindennél.*

Balasi Bálint: *Egy katonaének (In laudem confinium)*

Más címen: *Végek dicsérete*

Balassi az ilyen ritmusú verseit 3 hosszú sorba tördelte. Ha azonban a 19 szótagú sorokat a belső rímek és a metszetek alapján harmadoljuk, akkor ugyanez a versszak így is leírható:

*Vitézek, mi lehet
ez széles föld felett
szebb dolog az végeknél?
Holott kikeletkor
az sok szép madár szól,
kivel ember ugyan él;
Mező jó illatot,
az ég szép harmatot
ád, ki kedves mindennél.*

*Őszi harmat után,
Végre mikor osztán
Fúdogál az hideg szél,
Nem sok idő mulván,
Sárgul hulldogálván
Lassan, lassan az levél,
Zöld erdő harmattyát,
Piros csizmám nyomát
Hóval fedi bé az tél.*

Népdal

A **Zrínyi-vers**: négysoros strófa, hangsúlyos, általában felező és 12 szótagú sorokból áll. A szótagszám és a szimmetria gyakori szabálytalansága jellemzi. A rímszerkezete bokorrím, jellegzetesen ragrímekkel.

<i>Fegyvert s vitézt éneklek, török hatalmát</i>	4 2 2 3	= 11-es
<i>Ki meg merete várni, Szulimán haragját,</i>	4 2 3 3	= 12-es
<i>Ama nagy Szulimánnak hatalmas karját,</i>	4 3 3 2	= 11-es
<i>Az kinek Europa rettegte szablyáját.</i>	3 3 3 3	= 12-es

Zrínyi Miklós: *Szigeti veszedelem*

<i>Azonban Szulimán üle jó lovára,</i>	3 3 3 3	= 12-es
<i>S vezéreket magával kihívá dévánra,</i>	4 3 3 3	= 13-as (!)
<i>Kertektől nem messze egy széles halomra,</i>	3 3 3 3	= 12-es
<i>Ottan nekik beszéle ilyen formára.</i>	4 3 2 3	= 12-es

Zrínyi Miklós: *Szigeti veszedelem*

A **Himfy-versszak** Kisfaludy Sándornak a *Himfy szerelmei* c. kötetében lett népszerű. Hangsúlyos és rímes forma, két fő változattal. A rövidebb strófa nyolcsoros, a hosszabb 12 sorból áll. A szótagszám és a rímszerkezet képletei:

8 7 8 7 8 8 7 7	8 7 8 7 8 7 8 7 8 8 7 7
a b a b c c d d	a b a b c d c d e e f f

ű

Pl.:

*Szívem, szívem, mi lesz véled?
Mért szorongsz, mint lázbeteg?
Milyen új, felfordult élet!
Immár rád nem ismerek.
Ami vonzott, nem vonz többet,
Mi gyötört, már nem gyötörhet,
Harcod, békéd min se csüng...
Szívem, mondd, mi lesz velünk?*

Goethe: *Új szerelem, új élet* (Dóczi Lajos fordítása)

*Mint a szarvas, kit megére
A vadásznak fegyvere,
Fut, de későn, foly már vére,
Vérzik tőle a csere:
Úgy futok én a pár-szemtől,
A seb mellyem baljában;
Ázik a föld keserveimtől
Lábam minden nyomában.
De haj! Mennél tovább érek,
Annál jobban gyűl a méreg,
S beljebb rögzik szívembe; —
Futok, haj, de vesztembe.*

IV. AZ IDŐMÉRTÉKES VERSELÉS

Az időmérték alapja a szótagok időtartama. A legismertebb időmértékes ritmusrend a **görög-római verselés**.

Az időmértékes ritmus alapeleme a **szótag**, egységei a **versláb**, a **kólon** és a **periódusok**: a **verssor** és a **strófa**.

A **szótag** az időmértékes versritmusban a következő magánhangzóig terjed, függetlenül attól, hogy a következő magánhangzó ugyanabban a szóban vagy a rá következőben található. A **szótag rövid**, ha a magánhangzója rövid, és utána legfeljebb egy rövid mássalhangzó van. Ebből következően kétfajta hosszú szótag létezik. A **természeténél fogva hosszú szótag**nak a magánhangzója hosszú. A **helyzeténél fogva hosszú szótag**nak ugyan rövid a magánhangzója, de utána vagy hosszú, vagy legalább két rövid mássalhangzó szerepel. A kettőshangzók (azaz diftongusok, pl. „ei”, „ou”) a mai magyar köznyelvben már nincsenek, de a régi szövegekben (ill. az idegen nevekben, pl. Akhilleusz, Európa) előfordulhatnak, és a verstanban általában egy hosszú szótagot alkotnak, de két rövid magánhangzónak is tekinthetők. A „kh” („ch”), a „th” és a „ph” — az idegen nyelvek hangtani szabályait követve — egy-egy rövid mássalhangzónak számítanak.

Általános szabály, hogy a sor belsejében a rövid szótag helyett állhat hosszú szótag. A sorvégi hosszú helyén állhat rövid szótag. Egy soron belül a lejtésirány (emelkedés vagy ereszkedés) nem változik. A klasszikus időmértékes vers eredetileg nem ismeri a rímet, a hangsúlyt és az alliterációt.

A magyar irodalomban az időmértékes verselés a XVI. században jelenik meg (Sylvester János révén), de csak a XVIII/XIX. század fordulóján alakulnak ki az általánosan elfogadott szabályok, az ún. klasszikus triász (Baróti Szabó Dávid, Rájnisi József, Révai Miklós) vitája eredményeképpen. A legfontosabb sajátosság a magyar versben: az „a” névelő hosszú is lehet (összefüggésben azzal, hogy az „az” későbbi változata.) A magánhangzók időtartamát a költői szabadság gyakran megváltoztathatja. Egy zárhang (p, t, k, b, d, g) és egy likvida (r vagy l) kapcsolata rövid lehet, pl.: *apraja, atlasz*.

A **hosszú szótag** jele az elemzési képletben: —

A **rövid szótag** jele: ∪

A **közömbös** vagy **helyettesítő szótag** jele: ∩ vagy x (a szakirodalomban még: O)

A **mora**: az idő alapegysége, egy rövid szótag kiejtésének időtartama. A hosszú szótag kiejtésének ideje: 2 mora.

A **versláb**: rövid és/vagy hosszú szótagokból álló alapegység. A szakirodalom mintegy 40 verslábhat tart számon. A gyakoribb verslábak rendszere az alábbi táblázatban olvasható. Példaként a XIX. századi nyelvész Fogarasi Jánosnak azokat a javaslatait közöljük, amelyekkel — a nyelvújítás híveként és harcosaként — a görög-latin szakszavakat ki szeretne volna küszöbölni. (Az átnevezéseket a szakmai közvélemény nem fogadta el.)

	<u>A versláb neve:</u>	<u>Képlete:</u>	<u>Példa:</u>
Kétmorás:	pirrichius	∪ ∪	<i>pici</i>
Hárommorások:	jambus	∪ —	<i>szökő</i>
	trocheus (choreus)	— ∪	<i>lejti</i>
	tribrachis	∪ ∪ ∪	<i>szapora</i>

Négymorások:	daktilus	— U U	<i>lengedi</i>
	anapestus	U U —	<i>lebegő</i>
	spondeus	— —	<i>lépő</i>
Ötmorások:	krétikus	— U —	<i>ugrató</i>
Hatmorások:	choriambus	— U U —	<i>lengedező</i>
	„ionicus a minore”	U U — —	<i>hadi lépő</i>
	„ionicus a maiore”	— — U U	<i>lépő hadi</i>

A verslábak közül a **spondeus** és a **pirrichius** csupán kiegészítő szerepet szokott kapni. A versritmus meghatározó lábai az emelkedő verslábak (a **jambus** és az **anapestus**), illetve az ereszkedők (a **trocheus** és a **daktilus**). A szimmetrikus verslábak (a **krétikus** és a **choriambus**) kivételes fokú harmóniát éreztethetnek, ezért is kaphatnak fontos szerepet a prózai szövegek zárlataként is.

Ritkán, de annál intenzívebb zenei élményt keltve fordul elő a két **jónikus** (a „ionicus a minore” és „a maiore”).

A **kólon** a verslábánál hosszabb, a sornál rövidebb egység. Pl.: a **11-es alkaioszi verssor** és a **kis aszklepiadészi sor** két kólonból áll, a **nagy aszklepiadészi sor** háromból. Az **adóniszi kólon** (— U U — U) a hexameter zárlata, de önálló sorként is előfordul pl. a szapphói strófa végén. A kólonokat általában nem tördeljük verslábakra.

Az időmértékes verssorban is gyakran található **metszet**.

HEXAMETER ÉS PENTAMETER

Az ógörög költészet egyik legrégebbi sorfajtája a hexameter. Elsősorban az eposzok és a „homéroszi” himnuszok versformájaként közismert.

A **hexameter**: hat lábból álló daktilikus verssor. A daktilust általában helyettesítheti a spondeus, de az 5-6. láb, azaz a sorzárlat mindig — U U — U ritmusú (adóniszi kólon). A tiszta daktilikus sor élénk és gördülékeny, a sok spondeus lassít, monotonná tesz. Metszet a hexameter ritmusképletében nincs, de értelmi metszet a sor közepén gyakran van, többnyire a 3. daktiluson vagy spondeuson belül, az első szótag (az arszisz) után: a verssor így nem törik meg. Második metszet gyakran található a 4. láb után, így a zárlat még erősebb. Alapképlete a verslábak elkülönítésével:

— U U | — U U | — U U | — U U | — U U | — U

Pl.:

*Istennő, haragot zengj, Péleidész Akhileuszét,
vészest, mely sokezer kínt szerzett minden akhájnak,
[...]*

Homérosz: *Iliász* (Devecseri Gábor fordítása)

A „Péleidész” diftongusa itt két rövid, az „Akhileuszét”-é egy hosszú magánhangzó.

A fordító másik változatában a propozíció kulcsszava kerül a verssor — és az egész mű — legelejére, bár a „Haragot” szó csak akkor daktilus, ha a hangsúly az első szótagot megnyújtja:

Haragot, istennő, zengd Péleidész Akhileuszét,

[...]

És legelőször erős pajzsot kalapált ki az üllőn,

[...] Homérosz: *Iliász* (Devecseri Gábor fordítása)

Férfiuról szólj nékem, Múza, ki sokféle bolygott,

[...]

*Csakhogy nem tarthatta meg őket, akárhogy akarta,
mert önnön buta vétkeikért odavesztek a társak,*

[...] Homérosz: *Odüsszeia* (Devecseri Gábor fordítása)

Harcokat énekelek s egy hőst, akit Italiába

[...] Vergilius: *Aeneis* (Lakatos István fordítása)

Hajdann egy falubann, a Nyírenn-é vagy az erdő-

[...]

Fazekas Mihály: *Lúdas Matyi*

Elbeszélő költészetünkben először jelenik meg itt a hexameter,
nyelvjárási alakokkal.

Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban?

Vörösmarty Mihály: *Zalán futása*

Meghaltál-e? vagy a kezedet görcs bántja, imádott

Jankóm, vagy feledéd végkép, hogy létezem én is?

Petőfi Sándor: *Levél Arany Jánoshoz*

Játszik öreg földünk

Fiatal sugarával a napnak,

Pajkos enyelgés közt

Egymásnak csókokat adnak.

Petőfi Sándor: *Játszik öreg földünk — Felhők*

A **pentameter**: önállóan ritkán szerepel, a legtöbbször a disztichonok második sorát alkotja. A neve szerint 5 lábból áll, valójában 6-ból, de a 3. és a 6. láb csonka, és szünet egészíti ki. A klasszikus pentameter első felében csak az egyik daktilus helyébe léphetett spondeus, a sor második fele azonban már kizárólag daktilusokból állt.

Ritmusképlete lábakra tagolva: — UU | — UU | — ? || — UU | — UU | — ?

Pl.:

Juhász Gyula: *Ovid tavaszdala*

A **disztichon**: sorpár, egy hexameterből és egy pentameterből áll. Pl.:

S kedvelem azt, aki bölcs, és Aphrodité meg a Múzsák

szép adományairól zengve szeretni tanít.

Anakreón: *Gyűlölöm* (Radnóti Miklós fordítása)

Itt fekszünk, vándor, vidd híriül a spártaiaknak,

megcselekedtük, amit megkövetelt a haza.

A thermopülai hősök sírfelirata (Ponori Thewrewk Emil)

fordítása)

Gyűlölök és szeretek. Kérded tán, mért teszem én ezt.

Nem tudom, érzem csak: szerteszakít ez a kín.

Catullus: Gyűlölök és szeretek (Devecseri Gábor fordítása)

Próféták által szólt rígen néked az isten,

Azkit ígért, ímé, vígre megadta fiát.

Sylvester János: *Az magyar népnek*

(Az Újtestamentum fordítása elé készített vers)

Bölcs! Szörköntöst ölt, örömdhöz több örömet tölts,

Könny-özönök közt nyögj: jöjjön öröm, könnyörögj.

Édes Gergely: *Szörköntöst öltő bölcsről*

Hősvértől pirosúlt gyásztér, sóhajtvá köszöntlek,

Nemzeti nagylétünk nagy temetője, Mohács!

Kisfaludy Károly: *Mohács*

Bús düledékeiden, Husztnak romvára, megállék;

Csend vala, felleg alól szállt fel az éjjeli hold.

Kölcsey Ferenc: *Huszt*

AIOL VERSSZERKEZETEK

Az **aiol versritmus**: az időmértékes ritmusnak a lírai versekben kialakult, gazdag rendje. Korábban az ógörög költészetben csak a hexameter és a disztichon volt használatos, az ún. daktilikus versformák. Az aiol nyelvjárású lírában a többféle tartalom kifejezésére számos más versláb (pl. a jambus és a trocheus) és kólon is kifejlődött, és rövid idő alatt kialakult az időmértékes versszerkezetek ma ismert csaknem teljes választéka:

Az aiol ritmusrend jellemzői: az állandó ritmusú sorok (a szapphói, az anakreóni, az alkaioszi, az aszklepiadészi, a glikóni stb.). A sorok első két szótagja általában közömbös (ez az „aiol bázis”).

A **szapphói 11-es sor**: a hendekaszillabusok egyike. A sort lehet trocheusokból állónak tekinteni, de a 3. láb daktilus; a 2. láb lehet spondeus is. Ha nem lábakra, hanem kólonokra tagoljuk, és akkor a metszet vagy a 3. szótag után helyezkedik el, vagy az 5. után.

A képlet verslábakra tagolva: — ◡ | — ◡ | — ◡ ◡ | — ◡ | — ◡

Lábakra tagolás nélkül: — ◡ — ◡ — ◡ ◡ — ◡ — ◡

Pl.: *Tarka trónszékű kegyes Aphrodité*

Az **adóniszi sor** képlete: — ◡ ◡ — ◡

Pl.: *fényes egeknek*

A **szapphói strófa**: 3 tizenegyes szapphói sorból és egy adónisziból áll.

Tarka trónodról, ravasz istenasszony,

mért küldesz nékem, szerelemkirálynő,

bút és bajt mindég. Te örök leánya

fényes egeknek?

Szapphó: *Aphroditéhez* (Babits Mihály fordítása)

*Álld helyed bátran, ha szorít a sors, és
légy szilárd; viszont okosan, magad vond
össze, hogyha kedvez a szél, tulontúl
büszke vitorlád.*

Horatius: *Licinius Murenához* (Szabó Lőrinc fordítása)

*Partra szállottam. Levonom vitorlám.
A szelek mérgét nemesen kiálltam.
Sok Charybdis közt, sok ezer veszélyben
Izzada orcám.*

Berzsenyi Dániel: *Osztályrészem*

Az **anakreóni 7-es** negyedfeles jambusi sor, képlete: $\underline{\cup} - \cup - \cup - \underline{\cup}$

Anakreón számos sorfajtája közül ez az egyik legmaradandóbb, Csokonai is előszere-
tettel alkalmazta.

Pl.:

A nők azt mondogatják:

Anakreón, öreg vagy,

[...] *Anakreón: Anakronteia* (Devecseri Gábor fordítása)

Most jázminos lugasban,

E nyári hűvös estvén,

Lillámmal ülök együtt:

[...] *Csokonai Vitéz Mihály: A boldogság*

A színes éjszakában

robognak a batárok,

[...] *Juhász Gyula: Anakreoni dal*

Az **alkaioszi strófa**: ünnepélyes hatású négy soros szakasz. A felépítése:

1-2. sor: 11 szótagos **nagy alkaioszi sor**: $\underline{\cup} - \cup - \underline{\cup} | - \cup \cup - \cup -$

3. sor: 9 szótagú, ötödféles jambikus: $\underline{\cup} - \cup - \underline{\cup} - \cup - \underline{\cup}$

4. sor: 10 szótagú **kis alkaioszi sor**: $- \cup \cup - \cup \cup - \cup - \underline{\cup}$

A **nagy alkaioszi sor** hendekaszillabus jellegű, metszetes, a jambus uralkodik benne, a
4. „láb” anapesztus. Az 1. és az 5. szótag lehet hosszú is.

A **kis alkaioszi sor** trochaikus kicsengésű, az első két „láb” viszont még daktilus.

Pl.:

Nem értem ésszel, honnan is ér a szél,

mert egyszer innen zúdul az ár felénk,

majd onnan — így futunk e kettős

vész közepette sötét hajónkkal.

Alkaiosz: *Az állam hajója* (Franyó Zoltán fordítása)

Ne bánd, a holnap mit hoz; akármire

ébredt a sors, vedd tiszta haszonnak; és

*ne vesd meg, ne kerüld, barátom,
a szerelem gyönyörét s a táncot,*
[...] Horatius: *Thaliarchushoz* (Szabó Lőrinc fordítása)

*De jaj, csak így jár minden az ég alatt!
Forgó viszonság járma alatt nyögiünk,
Tündér szerencsénk kénye hány, vet,
Játszva emel, s mosolyogva ver le.*
Berzsenyi Dániel: *A magyarokhoz* (Romlásnak indult...)

*Bátyám, ki bortól mámoros éneket
Zengsz húrodon, Te, nézd a magyar hazát,
Csíttsd el Anna-kérő szíved
S önts az erőd a reménytelenbe.*
József Attila: *Juhász Gyulához*

A kis aszklepiadészi sor: ereszkedő, 6 ütemű sor, hasonlít a pentameterre.

A sor ritmusképlete verslábakkal:

— — | — ∪ ∪ | — || — ∪ ∪ | — ∪ | —

Kólonok szerint, metszettel:

— — — ∪ ∪ — | — ∪ ∪ — ∪ —

Pl.:

Mondják majdan, ahol zúg sebes Aufidus

A kis aszklepiadészi strófa 4 kis aszklepiadészi sorból áll.

Pl.:

*Áll ércnél maradóbb művem, emelkedett
emlékem, s magasabb, mint a királyi sír,
és sem kapzsi vihar, sem dühös északi
szél nem döntheti más földre, se számtalan*

[...] Horatius: *Melpomenéhez* — III.30. (Devecseri Gábor fordítása)

*Holnappal ne törődj, messze ne álmodozz,
Légy víg, légy te okos, míg lehet, élj s örülj.
Míg szólunk, az idő hirtelen elrepül,*
[...] Berzsenyi Dániel: *Horác*

A glikóni sor: elsősorban mint az aszklepiadészi strófa egysége ismeretes. Ritmusképlete:

— — — ∪ ∪ — ∪ —

Közt nem lengedez a Zephyr.

Az ún. **első aszklepiadészi strófa:** három kis aszklepiadészi sor és egy glikóni sor.

Pl.:

*Zúg immár Boreás a Kemenes fölött
Zordon fergetegek rejtik el a napot.
Nézd a Ság tetejét hófuvatok fedik,
S minden bús teletésre dőlt.*

Berzsenyi Dániel: *Horác*

*Hervad már ligetünk, s díszei hullanak.
Tarlott bokrai közt sárga levél zörög.
Nincs rózsás labyrinth, s balzsamos illatok
Közt nem lengedez a Zephyr.*

Berzsenyi Dániel: *A közelítő tél*

A **második aszklepiadészi strófa**: két kis aszklepiadészi sor után egy pherekratészi, majd egy glikóni sor áll.

A **pherekratészi sor** ritmusképlete: $\underline{\cup} \underline{\cup} \text{ — } \cup \cup \text{ — } \underline{\cup}$

Pl.:

*Táncos léptü patak, sziklai surranó,
gazdag nappali fény karcsumentyasszonya,
úszik lengve uszályod
négy lesütött-szemü fűzfa közt.*

Weöres Sándor: *Változatok egy Károlyi Amy-motívumra*

A nagy **aszklepiadészi sor**: egy choriambus lép be a kis aszklepiadészi sor metszeténél.

Ritmusképlete verslábakra tagolva:

— — | — $\cup \cup$ | — || — $\cup \cup$ — || — $\cup \cup$ — \cup | —

Kólonok szerint, metszettel:

— — — $\cup \cup$ — | — $\cup \cup$ — | — $\cup \cup$ — \cup —

Pl.:

*Kedves, csak ne kutasd, tudni tilos, hogy nekem és neked
Mit szántak, mi jövőt isteneink, kár Babylon sötét
számításait is kérdeni. Jobb túrni, akármilyen lesz.*

Horatius: *Leukonoéhoz* (Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása)

A **hendekaszillabus**: 11 szótagú sor.

Az egyik változata hatodfeles jambusi vagy trocheusi sorokból áll, a másik ritmusa trochaikus, és az egyik láb daktilus.

Pl.:

*Pó, földi kergem bárhogya is sodorjad
vized hatalmas, száguldó folyásán:*

[...] Petrarca: *Pó, földi kergem bárhogya is sodorjad*

A sorképlet: $\cup \text{ — } | \cup \text{ — } | \cup \text{ — } | \cup \text{ — } | \cup \text{ — } | \underline{\cup}$

Kedvesem szemefénye, kis madárka,

Szapphó: *Lesbia madárkája* (Devecseri Gábor fordítása)

Szapphói 11-es, a sorképlet: $\text{ — } \cup | \text{ — } \cup \cup | \text{ — } \cup | \text{ — } \cup | \text{ — } \underline{\cup}$

Hajrá, fogyjon az út, társak, siessünk!

Janus Pannonius: *Búcsú Váradtól* (Áprily Lajos fordítása)

A sorképlet: $\text{ — } \text{ — } | \text{ — } \cup \cup | \text{ — } \underline{\cup} | \text{ — } \cup | \text{ — } \underline{\cup}$

Forr a világ bús tengere, ó magyar!

Berzsenyi Dániel: *A magyarokhoz II.*

Alkaioszi 11-es, a sorképlet: $\underline{\cup} \text{ — } \cup \text{ — } \underline{\cup} | \text{ — } \cup \cup \text{ — } \cup \text{ —}$

JAMBIKUS SORFAJTÁK ÉS VERSSZERKEZETEK

A verslábak közül már az ókorban kitüntetett szerep jutott a jambusnak, és ez a főszerep a modern költészetig eleven maradt. A klasszikus versekben, a középkorban, a „nyugat-európai” mértékben és a XIX-XX. századi magyar költészetben egyaránt igen gyakran fordul elő.

A jambikus versek egy része egyetlen sortípusra épül, de gyakori a váltakozó szótagszámú sztrófaszerkezet is. A *Szózat* pl. 7-es és 6-os szótagszámú sorokat váltogat, Petőfi *Jövendölése* pedig 9-eseket és 8-asokat.

Kettes jambus: két jambusból álló (ritka) sorfajta. A képlete: $\cup - | \cup -$

Pl.:

Tovább! tovább!

Arany János: *Az örök zsidó*, a strófa 5. sora, azaz refrénje

Hármas jambus: $\cup - | \cup - | \cup -$

Pl.:

Sűrű-setét az éj,

Dühöng a déli szél,

S jó Budavár magas

Tornyán az érckakas

Csikorog élesen.

Arany János: *V. László*

A negyedfeles jambus: három és fél jambusból álló sor. Képlete: $\cup - | \cup - | \cup - | \cup$

Pl.:

Borozgatánk apámmal

Petőfi Sándor: *Egy estém otthon*

Anakreón, öreg vagy

Anakreón: *Anakronteia* (Devecseri Gábor fordítása)

Föltámadott a tenger,

[...] Petőfi Sándor: *Föltámadott a tenger...*

Hármas-negyedfeles jambusú szakasz:

Pl.:

Borozgatánk apámmal,

Ivott a jó öreg,

S a kedvemért ez egyszer —

Az isten áldja meg!

Petőfi Sándor: *Egy estém otthon*

Föltámadott a tenger,

A népek tengere;

Ijesztve eget-földet

*Szilaj hullámokat vet
Rémítő ereje.*

Petőfi Sándor: *Föltámadott a tenger...*

A **négyes jambus** (jambikus dimeter) képlete: $\cup - | \cup - || \cup - | \cup -$, vagy:

$\cup - \cup - | \cup - \cup -$

Pl.:

Egy gondolat bánat engemet:

Ágyban, párnák közt halni meg.

Petőfi Sándor: *Egy gondolat bánat engemet...*, a vers kezdő sorai

Pihenni már. — Nem, nem lehet:

Vész és vihar hajt engemet,

Alattam a föld nem szilárd,

Fejem fölött kétélű bárd...

Arany János: *Az örök zsidó*, a strófa 1—4. sora

Négyes-hármas jambusú szakasz: az angol költészetben „Chevy-chase” formának nevezett versszerkezet. Strófa képlete:

1-3. sor: $\cup - | \cup - | \cup - | \cup -$

2-4. sor: $\cup - | \cup - | \cup -$

Pl.:

Hazádnak rendületlenül

Légy híve, oh magyar,

Bölcsőd az, s majdan sírod is,

Melly ápol s eltakar.

Vörösmarty Mihály: *Szózat*

Edward király, angol király

Léptet fakó lován:

Hadd látom, úgymond, mennyit ér

A velszi tartomány.

Arany János: *A walesi bárdok*

Gondold meg és igyál:

Örökké a világ sem áll;

[...]

Vörösmarty Mihály: *Keserű pohár*

Az első sor a hármas, a második a négyes jambus.

Az **ötödfeles:** négy és fél jambusból álló sor. Képlete: $\cup - | \cup - | \cup - | \cup - | \cup$

Pl.:

Anyám, az álmok nem hazudnak

Ötödfeles-négyes jambusú szakasz

Pl.:

„Anyám, az álmok nem hazudnak,

*Takarjon bár a szemfödél:
Dicső neve költő-fiadnak,
Anyám, soká, örökkön él”*

Petőfi Sándor: *Jövendölés*

Ötös jambus: ◡ — | ◡ — | ◡ — | ◡ — | ◡ —

Pl.:

*Milyen volt szőkesége, nem tudom már,
De azt tudom, hogy szőkék a mezők,
Ha dús kalásszal jó a sárguló nyár,
S e szőkeségben újra érzem őt.*

Juhász Gyula: *Milyen volt...*

Hatodfeles jambus: ◡ — | ◡ — | ◡ — | ◡ — | ◡ — | ◡ —

Pl.:

*S ilyen legyen dalom: egy villám fénye,
Egy könny, kimondva ezrek kínjait;
Kit nem hevít korának érzeménye,
Szakítsa ketté lantja húrjait!*

Eötvös József: *Én is szeretném*, a strófa 2-4. sora

Jambikus trimeter: háromszor két jambusból álló sor. Az ógörög drámákban is szerepel, Phaedrus is kedvelte.

Az alapképlete verslábak szerint: ◡ — | ◡ — || ◡ — | ◡ — || ◡ — | ◡ —

Kólonok szerint, metszettel: ◡ — ◡ — | ◡ — ◡ — | ◡ — ◡ —

Pl.:

Nem sejti még az istenadta holnapt.

Aiszkülosz: *Perzsák*

*A jámbor gyapjasnál az ordas följebb állt,
gonosz szándékkal mégis így kötött belé.*

Phaedrus: *A farkas és a bárány* (Terényi István fordítása)

A **drámai jambus:** a klasszikus forma a 12 szótagos **jambikus trimeter**, de használatos volt és idővel egyre gyakoribb lett a 11 szótagú **hatodfeles** és a 10-es **ötös jambus** is.

Pl.:

*Bár Hamlet, édes testvérünk, halála
Emléke még új, és ugy illenek,
Hogy gyászba hordjuk szívünket, s egész
Országunk egy bús homlokká boruljon:*

[...]

Shakespeare: *Hamlet* (Arany János fordítása)

Hatodfeles és ötös jambusok.

*Türj békességgel! Ezt papolta az
Apát-Urunk is sokszor; boldogok*

[...]

Katona József: *Bánk bán*

Ötös jambusok.

*Dicsőség a magasban Isteniünknek,
Dicsérje őt a föld és a nagy ég.
Ki egy szavával híva léter mindent,
S pillantásától függ ismét a vég.*

[...]

*Be van fejezve a nagy mű, igen,
A gép forog, az alkotó pihen.
Évmilliókig eljár tengelyén,
Míg egy kerékfogát ujítani kell.*

Madách Imre: *Az ember tragédiája*
Ötös és ötödfeles jambusok.

A „**magyar alexandrinus**”: mindig jambikus sor, metszettel. A képlete:

U—|U—|U—||U—|U—|U—

Pl.:

Sikolt a harci síp, riadj magyar, riadj!

Czuczor Gergely: *Riadó*

A jambikus **epodus** (gör. **epodosz**): „hozzáénekel” sorpár, egy hosszabb és egy rövidebb sor kapcsolata.

Egy változat: U—|U—||U—|U—||U—|U—
U—|U—||U—|U—

Pl.:

Szépen könyörgök, segíts rajtam, szent Balázs!

Gyerekkoromban két fehér

gyertyát tettek keresztbe gyenge nyakamon

s úgy néztem a gyertyák közül,

[...]

Babits Mihály: *Balázsolás*

Az **ambroziánus**: a Szent Ambrus költő, egyházatya által alkotott kötött versforma. Sorai 8 szótagúak és 4 jambusból állnak („jambikus dimeter”). Egy versszak 4 sorból áll, a vers 8 strófából. A hangsúly és a rím is megjelent benne.

Pl.:

Deus Creator omnium

polique rector, vestiens

diem decoro lumine,

noctem soporis gratia,

[...]

Ambrosius: *Hymnus vespertinus ad horam incensi*

Isten, te mindenalkotó,

egék vezére, aki dús

fénnyel ruházod a napot,

álom-malasztal a vak éjt,

Szent Ambrus: *Esti ima* (Babits Mihály fordítása)

Az **Anyegin-strófa**: 14 soros versszak, Puskin alkotása. Jambikus ritmusú, négyes és ötödféle jambusok váltakoznak benne. A rímképlete a ritmusrendhez igazodik; a költő — mintegy

a versírást is felülről látva — végigskálázza az alapvető rímfajtákat, majd egy sorpárral zár (gyakran csattanóval).

A sorok ritmusképlete: $\cup - | \cup - | \cup - | \cup - (| \cup)$

A szakasz felépítése a sorok szótagszáma szerint: 9 8 9 8 9 9 8 8 9 8 8 9 8 8

A szakasz rímképlete: a b a b c c d d e f f e g g

Pl.:

*Nagybátyám, elvek jámbor őre,
Komoly beteg lett, higgyük el;
Jobb ötlet telhetnék-e tőle?
Most már becsülést érdemel.
Példája másnak is tanulság,
De jaj, már több mint életuntság
Mellette ülni éjt-napot
S még egy percig sem hagyni ott!
S mily álnokság agyonbecézni
A félholtat későn-korán,
Igazítgatni vánkosán,
Gyógyszert kínálni, szánva nézni —
S titokban sűrűn nyögni fel:
„Az ördög már mikor visz el?”*

Puskin: *Jevgenyij Anyegin*

A szonett: itáliai eredetű 14 soros versszerkezet. Hangzása kivételes (Virág Benedek elnevezése: „hangzatka”); kötöttsége nagy fokú, ezért a legintenzívebb, ambivalens lírai tartalmak kifejezésére a leghatásosabb.

Szakasztagolása a leggyakrabban 4+4+3+3, a négysoros strófa a „quartina”, a háromsoros a „terzina”.

Ritmikailag a sor eredetileg hendekaszillabus.

Az alaptörvényektől való eltérések száma és mértéke idővel megnőtt, a szabad vers korában már akár minden 14 soros vers szonettnek tekinthető.

A versforma két klasszikusa: Petrarca és Shakespeare.

Petrarcánál az alapforma: a b a b a b a b c d e c d e (vagy: ... c d c d c d)

Shakespeare-nél az alapforma: a b a b c d c d e f e f g g

Pl.:

*Pó, földi kergem bárhogy is sodorjad
vized hatalmas, száguldó folyásán:
a szellemem mélyen belül tanyáztván,
erőd nem féli s másétől se borzad;*

*vitortlát jobb vagy bal felé se forgat,
mégis jó széllel, nyílként, vágya szárnyán
az arany Lomb felé lebegve száll már,
s erősebb, mint a hab, szél, lapát s vitorla.*

*Egyéb folyók közt te királyi büszke,
ki ott éred a napot, merre támad,
nyugaton százszor szebb Fényt hagyva messze:*

*csak földi részem hordja szarvad-ágad;
a másik, vágya szárnyával fedezve,
repül révébe édes Otthonának.*

Petrarca: *Pó, földi kérgem bárhogy is sodorjad...*
(Szedő Dénes fordítása)

*Az vagy nekem, mi testnek a kenyér
S tavaszi zápor fűszere a földnek;
Lelkem miattad örök harcban él,
Mint a fösvény, kit pénze gondja öl meg.
Csupa fény és boldogság büszke elmém,
Majd fél: az idő ellop, eltemet;
Csak az enyém légy, néha azt szeretném,
Majd, hogy a világ lássa kincsemet;
Arcod varázsa csordultig betölt,
Egy pillantásodért is sorvadok;
Nincs más, nem is adhatok más gyönyört,
Csak amit tőled kaptam s még kapok
Koldus-szegény királyi gazdagon,
Részeg vagyok és mindig szomjazom.*

Shakespeare: *LXXV. Szonett* (Szabó Lőrinc fordítása)

*Csak én bírok versemnek hőse lenni,
első s utolsó mindenik dalomban:
a mindenséget vágyom versbe venni,
de még tovább magamnál nem jutottam.*

*S már azt hiszem: nincs rajtam kívül semmi,
de hogyha van is, Isten tudja hogy' van?
Vak dióként dióban zárva lenni
s törésre várni beh megundorodtam.*

*Bűvös körömből nincsen mód kitörnöm.
Csak nyílám szökhet rajta át: a vágy —
de jól tudom, vágyam sejtése csalfa.*

*Én maradok: magam számára börtön,
mert én vagyok az alany és a tárgy,
jaj én vagyok az ómega s az alfa.*

Babits Mihály: *A lírikus epilógja*

A Tóth Árpád-vers: 13 szótagos, 7|6 -os osztású, jambikus sorfajta. Egy időben nibelungizált alexandrinus"-nak nevezték (mind a nibelungihoz, mind az alexandrinushoz hasonlatos, de az elnevezés téves volt). A metszet előtt egy hangsúlytalan szótag áll, ez megtöri a jambikus lüktetést, de a sorvég „hímrím”-es. A sor tehát „lejtő metszetű, bukó zárlatú” (Gáldi János).

Pl.:

Ti nem tudjátok azt, mily mondhatlan nyomor

[...] Tóth Árpád: *Elégia egy rekettyebokorhoz*

Mikor csillaggal ékes a roppant tiszta tér
[...]

Tóth Árpád: *Őszi kérdés*

Egyedi daktilusi versszerkezetek

Pl.:

A radványi sötét erdőben

Halva találták Bárczi Benőt

Hosszu hegyes tőr ifju szivében

Arany János: *Tetemre hívás*

Gyakori verstani jelenséggként a vers legelső sorában még nem alakul ki a ritmus (itt még csak egy daktilus bukkan fel), csak a második sortól dominál a daktilus.

*Kellene kis kert, jó termő,
léckapuján kis rézcsengő.*

*Kellene még
két fakerék*

s egy taligát rá föltennék.

Weöres Sándor: *Magyar etüdök*

Mindegyik sor daktilussal kezdődik (a folytatás hosszú szótagokból szerveződik).

A TÖBBI VERSLÁB VERSSZERKEZETEI

A **trocheus**: kitüntetett szerephez juthatott a magyar versben, mert e versláb első szótagja az arszisz, és ez egybeesik a magyar nyelv természetes hangsúlyával. Arany János gyakran vegyíti a trocheust a hangsúllyal, főképp a *Toldi*ban.

Hármas-harmadfeles trochaikus versszerkezet

Hármas trocheus: — ◡ | — ◡ | — ◡

Harmadfeles trocheus: — ◡ | — ◡ | ◡

Pl.:

Földiekkal játszó

Égi tünemény,

Istenségnek látszó

Csalfa, vak Remény!

Csokonai Vitéz Mihály: *A Reményhez*

Négyes-negyedfeles trochaikus versszerkezet

Négyes trocheus (trochaikus dimeter): — ◡ | — ◡ | — ◡ | — ◡ |

Negyedfeles trocheus: — ◡ | — ◡ | — ◡ | ◡

Pl.:

Halkkal ingó lanyha pára!

Szálldogáló harmatok!

Kis furuglyám lágy szavára

Tiszta hangot adjatok.

Fazekas Mihály: *Nyári esti dal*

*Száll az este. Hollószárnya
Megrezzenti ablakom.*

Arany János: *A lejtőn*

*Árva gólya áll magában,
Egy teleknek a lábában,
Messze, messze,
Tengerekre,
Csakhogy el van metszve szárnya.*

Arany János: *A rab gólya*

Az 1-2-5. sorok trochaikus négyes (dimeter), a 3-4. trochaikus kettes.

Hármas anapestus: pergő, lendülete sor. Képlete: $\cup\cup\text{—}|\cup\cup\text{—}|\text{—}\text{—}$

Pl.:

*Paripám csodaszép pejki,
idelép, odalép, hejhó!
Hegyen át, vizen át vágat,
nem adom, ha igérsz százat*

Weöres Sándor: *Magyar etüdök*

A 3. lábban az anapestust spondeus helyettesíti, a sorvéget lelassítja.

Négyes anapestus: $\cup\cup\text{—}|\cup\cup\text{—}|\cup\cup\text{—}|\cup\cup\text{—}$

Pl.:

*Halaványul a gyáva szavamra, dalom
Viharodnak előjele, forradalom.*

Petőfi Sándor: *Forradalom*

A ritmus pl. a dobpergés hangját utánozza.

*Ha a hold süt, a néma siron tuli fény,
Álmomba' kinyílnak a termek,
Kioson, kenyeret szel a konyha kövén
s majszolja riadtan a gyermek.*

József Attila: *Ha a hold süt...*

A páros sorok csonka négyes trocheusok, itt lassul a vers.

Egyedi anapestikus versszerkezetek

Pl.:

*Ott essem el én,
A harc mezején,
Ott folyjon az ifjui vér ki szivembül,
S ha ajkam örömteli végszava zendül,*

Petőfi Sándor: *Egy gondolat bánt engemet...*

$\text{—}\text{—}|\cup\cup\text{—}$

$\text{—}\text{—}|\cup\cup\text{—}|\cup\cup\text{—}|\cup\cup\text{—}|\underline{\cup}$

*A lantot, a lantot
Szorítsd kebeledhez,
Ha jó a halál;*

Arany János: *Mindvégig*

A kezdő láb spondeus, utána az anapestusok a sorokat összekötik:

— — | ∪ ∪ — | ∪ / ∪ — | ∪ ∪ — | ∪ / ∪ — | ∪ ∪ —

*Van már kenyérem, borom is van,
Van gyerekem és feleségem,
Szívem minek is szomorítsam?
Van mindig elég eleségem.*

Kosztolányi Dezső: *Boldog, szomorú dal*

— — | ∪ ∪ — | ∪ ∪ — | ∪

*A gép sugarát kereken veti, képköre fénylik a sík lepedőn
mindjárt, szívem, új színek és alakok lovagolnak a fénylegyezőn
[...]*

Babits Mihály: *Mozgófénykép*

— — | ∪ ∪ — | ∪ ∪ — | ∪ ∪ — | ∪ ∪ — | ∪ ∪ — | ∪ ∪ —

A choriambus: önállóan, egy vers alapritmusaként ritkán szerepel.

Pl.:

*Márta, hajad,
Bronz-ajakad
Kéri s lázad a vágyam
Illatozó
Vészt okozó
Csókba lehelni be lágyan.*

József Attila: *Csókkérés tavasszal*

A choriambus (— ∪ ∪ —) a rövid sorok ritmusa, a hosszú sorok hármás daktilusok, spondeussal.

*Alszik a vár. Elhagyatott. Kong a terem, fojt a magány.
Porbelepert ó-aranyos oszlopi közt lóg a falán.*

József Attila: *Várakozás*

A sorok 4 choriambusból állnak.

A jónikus (ionicus a maiore): erős zeneiségű, emelkedő versláb (∪ ∪ — —).

Pl.:

*A halánték deres immár, a haj őszül koponyámon,
fiatalságom elillant, feketéllnek fogaim már,
[...]*

Anakreón: *Töredék a halálról*

*A hatalmas szerelemnek
Megemésztő tüze bánt.*

Csokonai Vitéz Mihály: *Tartózkodó kérelem*

A 2. sor második lába csonka.

*Takaród hadd igazítsam,
puha párnád kisimítsam,
legyen álmod kerek erdő,
madaras rét, bokor ernyő.*

Weöres Sándor: *Rongyszőnyeg II.*

*Arany ágon ül a sármány,
kicsi dalt fúj fuvoláján,
arany égen ül a bárány,
belezendít, citeráján.*

Weöres Sándor: *Magyar etüdök*

Csupa hosszú szótagból álló vers: ritka költői alkotás.

A félsorok 3 szótagból állnak, 6 morásak (e ritka egység neve: **molosszus**).

Ritmusképlet: — — — | — — —

Pl.:

Éj-mélyből fölzengő

— csing-ling-ling — száncsengő.

Száncsengő — csing-ling-ling —

tél csendjén halkan ring.

Weöres Sándor: *Szán megy el az ablakod alatt*

V. ÁTMENETEK, KERESZTEZŐDŐ VERSFORMÁK

VÁLTÁS HANGSÚLYRA, VÁLTÁS IDŐMÉRTÉKRE

Az **antikizáló hangsúlyos verselés**: az időmértékes versformák a középkortól kezdve egyre gyakrabban a hangsúlyos ritmusra váltva szólnak meg, már a latin nyelven is. Pl.: Todi: *Stabat mater*. A nyugat-európai versformákat a magyar irodalomban a XVII. században még hangsúllyal próbálták kialakítani, egészen Ráday Gedeon fellépéséig (a XVIII. század közepéig). Az antikizáló hangsúly ellentétéként az **időmértékre váltás** is megjelenik már a középkorban: az eredetileg hangsúlyos ritmusokat, pl. a nibelungi ritmust és az alexandrint a modern átdolgozásokban és fordításokban már időmérték (jambusok) váltják fel.

A **nibelungi strófa** eredetileg félsorokra tagolódó és hangsúlyszámláló (nem szótagszámláló!) volt, félsoronként 4, illetve 3 hangsúllyal. A hangsúlyos ritmus mellett páros rím is szerepelt. Alapképlete:

4 | 3
4 | 3
4 | 3
4 | 4
/ / / / | / / /
Ez wuchs in Burgonden ein vil edel magedîn
/ / / / | / / /
daz in allen landen niht schoeners mohte sîn
/ / / / | / / /
Kriemhilt geheizen: si wart ein schoene wîp,
/ / / / | / / /
dar umbe muosen degene vil ver liesen den lîp.

A *Nibelung-éneket* a legtöbb nyelven időmértékre váltva, jambusokban fordítják, 13-as szótagszámú, 7 | 6 -os osztású sorokkal.

Az **alexandrin** vagy Sándor-vers középkori sorfaj, a XII. századi ófrancia verses *Nagy Sándor-regény*től kapta a nevét. Ez eredetileg hangsúlyos, egyben szótagszámláló ritmusú lehetett, 12-14 szótagos sorokkal. A félsorok 6 vagy 7 szótagosak voltak, bennük általában 2 hangsúllyal. A félsorok 6. szótagja ún. főhangsúlyt kapott (ezeket a példánkban aláhúzással is kiemeljük), utánuk hetedikként még egy hangsúlytalan szótag is szerepelhetett. A félsorok előbbi szótagjai még általában 1-1 hangsúlyt hordoztak, a sorokban tehát többnyire összesen 2 + 2 hangsúly volt. A sorképlet, a hangsúlyok nélkül: x x x x x x (x) | x x x x x x (x) . Pl.:

x x / x x / | x / x x x /
Alixandres descent, iluec s'est arestés;
\ x x / x / x | x / x / x /
ses compagnons apele, si est le bos entrés.

Az alexandrint általában jambikus ritmusban fordítják, magyarra is.

Az ún. „**nibelungizált alexandrin**”: két félsorra tagolódó jambikus verssor. A sorképlet legtöbbször 7 | 6 osztású, de előfordul 7 | 7, 6 | 7 vagy 6 | 6 is. Az időmérték szerint:

U—|U—|U—(|U) || U—|U—|U—(|U)

Pl.:

Ó jaj, hogy eltűnt minden, hogy hullt le évre év!

Éltem valóban én, vagy álmodtam itt elébb?

Vogelweide: *Ó jaj, hogy eltűnt minden* (Radnóti Miklós fordítása)

A sormetszet hosszabb üres helye „tördelt verssort” eredményez, többféle jelentést is sejtetve. Az eljárást Radnóti Miklós saját költészetében is alkalmazta:

*Bolond, ki földre rogyván fölkél és újra lépked,
s vándorló fájdalomként mozdít bokát és térdet,
de mégis útnak indul, mint akit szárny emel,
[...]* Radnóti Miklós: *Erőltetett menet*

*Elnyúlok a hegyen, hanyatt a fűbe fekve,
S tömött arany diszét fejem fölé lehajtja
A csónakos virágú, karcsú szelíd rekettye.
Tóth Árpád: *Elégia egy rekettyebokorhoz**

A „**blank verse**” angol eredetű versforma, használata idővel a drámákra korlátozódott. Eredetileg 10-11 szótagos sor volt, hangsúlyváltakozással (a páros szótagok hangsúlyával) 5 hangsúlyos íz alkotta. Shakespeare terjesztette el a drámairodalomban, az általa alkalmazott ritmus már jambikus, 10-es vagy 11-es szótagszámú sorokkal, rím nélkül. A kifejezés jelentése: „tompá” vers.

Képlete, immár jambusokban: ◡ — | ◡ — | ◡ — | ◡ — | ◡ — (| ◡)

*To be, or not to be; that is the question:
Whether 'tis nobler in the mind to suffer
[...]* Shakespeare: *Hamlet*

*Temetni jöttem Caesart, nem dicsérni,
A rossz, mit ember tesz, túléli őt,
A rossz gyakorta sírba száll vele
Shakespeare: *Julius Caesar*
Hatodfeles és ötös jambusok.*

[...]
*a pártütés kiáltoz, a szerelmem
tartóztat. — Énrám bíz a szunnyadó
[...]* Katona József: *Bánk bán*

SZIMULTÁN VERSELÉS ÉS KEVERT RITMUS

A magyar költészetben mind az ütemhangsúly, mind az időmérték évszázadok óta otthonos; a kölcsönhatások és kereszteződések természetesek. Pl. Az időmértékes ritmusban a hosszú szótagot olykor hangsúlyos szótag helyettesíti (a rövid szótag a hangsúlytól nyúlik meg), vagyis a kétfajta „arszisz” közti különbség eltűnik. Különösen az ereszkedő versláb (trocheus, daktilus) segíti az üteméli hangsúlyt.

Pl.:
*Földiekkel játszó
Égi tűnemény,
[...]*

Síma száddal mit kecsegtetsz?

Mért nevetsz felém?

Csokonai Vitéz Mihály: *A Reményhez*

Isten, áldd meg a magyart

Jó kedvvel, bőséggel,

[...]

Kölcsey Ferenc: *Hymnus*

Mit nekem te zordon Kárpátoknak

Fenyvesekkel vadregényes tája!

Petőfi Sándor: *Az alföld*

Egyszer egy bús éjjéltájon, míg borongtam zsongva, fájón,

s furcsa könyvek altatgattak, holt mesékből vén bazár,

[...]

Edgar Allan Poe: *A holló* (Tóth Árpád fordítása)

A ritmusrendek találkozásának fő változatai: a **szimultán vers**, a **kevert ritmusú vers** és az **ötvözött vers**. A verstanban ismeretes még a **bimetricus** vers kategóriája is; ez olyan versek gyűjtőneve, amelyekben — szemben a szimultán ritmussal — egymást váltva (ld. kevert ritmus) vagy párhuzamosan (ld. ötvözött) jelenik meg mindkét ritmusrend.

A **szimultán vers**: a költemény mindkét ritmusrendnek (az ütemhangsúlyosnak és az időmértékesnek is) maradéktalanul megfelel. Pl.: a felező 8-as gyakran négyes trocheus vagy jambus, ritkán kettes jónikus a kétütemű hetes gyakran negyedfeles trocheus vagy jambus.

A **kevert ritmusú vers**: eltérő ritmuselemek (időmértékesek és hangsúlyosak kerülnek egymás mellé a vers különböző részein. Kivált Ady Endrénél gyakori. A versritmus gyakran alárendelődik az aktuálisan kifejezendő tartalomnak.

Pl.:

Góg és Magóg fia vagyok én,

Hiába döngetek kaput, falat

S mégis megkérdem tőletek:

Szabad-e sírni a Kárpátok alatt?

Ady Endre: *Góg és Magóg fia vagyok én...*

Erős jambikus lüktetésű a 2-3. sor: ötös, ill. négyes. Az 1-4. sorban a hangsúly erősebb: ezek a sorok 4 üteműek.

Jöttem a Gangesz partjairól,

Hol álmodoztam déli verőn,

A szívem egy nagy harangvirág,

S finom remegések: az erőm.

Ady Endre: *A Tisza-parton*

Az 1. sorban a daktilus dominál, a 2. és a 3. inkább jambikus, a 4. sorban trocheusok jelennek meg, köztük egy anapestus.

Ütemhangsúly tekintetében a sorok 2-3 üteműek.

Az **ötvözött vers**: tendenciájában megvan mindkét ritmusrend, de huzamosabb ideig egyik sem kerekedik felül; a kétfajta ritmus elemei egymást erősítik.

Pl.:

*Sikolt a zene, tornyosul, omlik
Parfümös, boldog, forró, ifju pára
S a rózsakoszorús ifjak, leányok
rettenve néznek egy fekete párra.*

Ady Endre: *Lédával a bálban*

Az 1. sor felező (3|2-es osztású) Ady-tízes, a második 5||6-os felépítésű 11-es, a 3. ennek fordítottja (6||5), a 4. újból 5||6-os. A ritmus szabálytalanságát ellensúlyozza a sorvégek jellegzetes zárata: ◡ — ◡.

*Föl-földobott kő, földedre hullva,
Kicsi országom, újra meg újra
Hazajön a fiad.*

*Messze tornyokat látogat sorba,
Szédül, elbúsong s lehull a porba,
Amelyből vétetett.*

*Mindig elvágynak s nem menekülhet,
Magyar vágyakkal, melyek elülnek
S fölhogadnak megint.*

Ady Endre: *A föl-földobott kő*

A hosszú sorok felező 10-esek, de erős a metrumuk is; az egyik félsortípus: — ◡ ◡ — ◡ , a másik: — — ◡ — ◡.

A **Kalevala-vers**: ötvözött ritmusrendű. Az **alliterációs vers** ritmusát a félsorok azonos hanggal, a legtöbbször azonos mássalhangzóval való kezdése adta. (A magánhangzók az alliterációs ritmusban valamennyien megfeleltek egymásnak.)

A *Kalevala* eredetileg az alliteráló ritmus mellett **trochaikus** jellegű is.

Pl.:

*Mieleni | minun tekevi
aivoni | ajattelevi.*

A *Kalevala* finn szövegének kezdősorai

*Mind csak azon gondolkodom,
egyre azon elmélkedem:
kedvem támadt énekelni,
jó szívvel beszédbe fogni,
népiünk versét mondogatni,
régiek dalát dalolni.*

Kalevala, Nagy Kálmán fordítása

(Az alliterációt csak ritkán adja vissza.)

A **Toldi-vers**: 12 szótagú sor. Felező tizenkettes, de a trochaikus lejtés is nagy százalékban jelentkezik. Néhol a trocheus helyett jambus tűnik fel. Egy versszakban 8 sor van, páros rímekkel, a rímképlet: a a b b c c d d .

Pl.:

Mintha pásztortűz ég őszi éjszakákon,

*Messziről lobogva tenger pusztaságon:
Toldi Miklós képe úgy lobog fel nékem
Majd kilenc-tíz ember-öltő régiségben
Rémlik, mintha látnám természetes növését,
Pusztító csatában szálfá-öklelését,
Hallanám dübörgő hangjait szavának,
Kit ma képzelnétek Isten haragjának.*

Arany János: *Toldi*

A középmetrum mindenütt megvan, az ütemhangsúly tökéletesen érvényesül.

A trocheusok száma: soronként 3-4-5, összesen: 31. Jambus: egyedül az utolsó előtti szótagpár. Spondeus: 16.

*Nagy derék vitéz kend, vitéz Hány János
A sereg kend nélkül bizony nagy hiányos.*

Garay János: *Az obsitos*

Trocheus: 7, jambus: 2, spondeus: 3

V. A RÍM

A **rím**: a szavak szóvégi összecsengése. Járulékos költői eszköz; mind a hangsúlyos, mind az időmértékes versben megjelenhet, de a magyar verstörténetben a tagoló, majd az ütemhangsúlyos versben tűnt fel először.

Az azonos alakú szavak, ill. szóelemek rímeltetése bravúros lehet.

Pl.: ... *a tettekért*
... *az elkövetettekért*

A rím hatását növelheti továbbá: a rím terjedelme, tisztasága, ritmikai egyezése, újszerűsége és esetleg a hasonló-azonos hangzású szavak jelentései közötti kapcsolat is.

A rímelő sorvégek közül az első a **rímhívó**, a második a **felelő** vagy **válaszoló** rím. A nem rímelő („rímtelen”) sor neve a különben rímes versben a **vak sor**, a jele: x.

A rím az elhelyezkedését tekintve **végrím**, de ritkábban a verssorok más helyein is előfordulhat, pl. belső rímként.

A **rím terjedelmét** a rímelő egység szótagszámával mérjük. A gyakoriak az 1-2 szótagosak, az ennél hosszabbak már bravúrosak.

RÍMFAJTÁK

Páros rím: a szomszédos sorok rímelnek.

Egyszeri képlete: a a

Négysoros képlete: a a b b

Pl.:

Temetésre szól az ének,
Temetőbe kit kísérnek?
Akárki! Már nem földi rab,
Nálam százszorta boldogabb.

Petőfi Sándor: *Temetésre szól az ének...*

Visz a vonat, megyek utánad,
talán ma még meg is talállak,
talán kihűl e lángoló arc,
talán csendesen meg is szólalsz:
[...]

József Attila: *Óda*

Keresztrím (váltó rím): a rímpárok váltakoznak egymással.

Egyszeri képlete: a b a b

Pl.:

Milyen volt szőkesége, nem tudom már,
De azt tudom, hogy szőkék a mezők,
Ha dús kalásszal jó a sárguló nyár,
S e szőkeségben újra érzem őt.

Juhász Gyula: *Milyen volt...*

Mert nincs meg a kincs, mire vágytam,
a kincs, amiért porig égtem.

*Itthon vagyok itt e világban,
s már nem vagyok otthon az égben.*

Kosztolányi Dezső: *Boldog, szomorú dal*

*Isten, áldd meg a magyart
Jó kedvvel, bőséggel,
Nyújts feléje védő kart,
Ha küzd ellenséggel;
Bal sors akit régen tép,
Hozz rá víg esztendőt,
M megbühödte már e nép
A múltat s jövőndőt!*

Kölcsey Ferenc: *Hymnus*

Ölelkező rím: az egyik rímpár körülveszi a másikat.

Képlete: a b b a (a a b c c b)

Pl.:

*Minden Egész eltörött,
Minden láng csak részekben lobban,
Minden szerelem darabokban,
Minden Egész eltörött.*

Ady Endre: *Kocsi-út az éjszakában*

*Ősz húrja zsong
jajong, busong
a tájon,
s ont monoton
bút konokon
és fájón.*

Verlaine: *Őszi chanson* (Tóth Árpád fordítása)

Félrím: csak a páros vagy páratlan sorok rímelnek.

Képlete: x a x a (ritkábban: a x a x, vagy: a x a, vagy: a a x stb.)

Pl.:

*És ekkor még szívem kigyúl,
Mint hosszú téli éjjelen
Montblanc örök hava,
Ha túl a fölkelő nap megjelen...*

Vajda János: *Húsz év múlva*

*Vak ügetését hallani
Eltévedt, hajdani lovasnak,
Volt erdők és ó-nádasok
Láncolt lelkei riadoznak.*

Ady Endre: *Az eltévedt lovas*

*Alvó szegek a jéghideg homokban.
Plakátmagányban ázó éjjelek.
Égve hagytad a folyosón a villanyt.*

Ma ontják véretem.

Pilinszky János: *Négysoros*

*Én voltam Úr, a Vers csak cifra szolga,
Hulltommal, hullni: ez a szolga dolga,
Ha a Nagyúr sírja szolgálkat követel*

Ady Endre: *Hunn, új legenda*

*Bajban van a messze város,
Gyürkőzni kell a Halállal:
Gyürkőzz, János, rohanj, János.*

Ady Endre: *A mesebeli János*

Bokorrím: több egymás utáni sor rímel egymással. A 4-nél nagyobb számú rímcsoport neve: **halmaz rím.**

Képlete: a a a (a) ...

Pl.:

*Fönn az égen ragyogó nap.
Csillanó tükrén a tónak
Mint az árnyék leng a csónak.*

Vajda János: *Nádas tavon*

*Engedd meg, hogy neve, mely mast is köztünk él,
Bűvüljön jó hire, valahól nap jár-kél,
Lássák pogány ebek: az Istentől fél,
Soha meg nem halhat, hanem örökkén él.*

Zrínyi Miklós: *Szigeti veszedelem*

*Költő,
minden hatalmat egybeöltő,
kit bámul reszkető, üvöltő
fönségébe sok emberöltő: —
a végtelenbe tündökölt ő.*

Kosztolányi Dezső: *Csacsi rímek*

Ráütő, rácsapó rím: a felelő rímet váratlanul egy harmadik is követi.

Képlete: x a x a a (vagy: a b a b b)

Pl.:

*Ó költő tisztán élj te most,
mint a széljárta havasok
lakói és oly büntelen,
mint jámbor, régi képeken
pöttömnyi gyermek Jézusok.*

*S oly keményen is, mint a sok
sebtől vérző, nagy farkasok.*

Radnóti Miklós: *Járkálj csak, halálraítélt*

A strófák ritmusképlete: x a b b a , az utolsó ilyen strófához kapcsolódik a sorpár az utolsó rímet még kétszer ismételve: a a .

Visszatérő rím: a felelő rímre a vers további részében még egy sor rímel.

Pl.: a a x a (vagy: a a b b a)

*Indulj, dalom,
bátor dalom,
sápadva nézze röptöd,
aki nyomodba köpköd:
a fájdalom.*

Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél éneke*

*Nézz, drágám, kincseimre,
Lázáros, szomorú nincseimre,
Nézz egy hű, igaz élet sorsára
S őszülő tincseimre.*

Ady Endre: *Nézz, drágám, kincseimre*

Tiszta rím: minőségi kategória. A rímelő egységek magánhangzója azonos vagy csaknem egyezik, a mássalhangzó pedig hasonló hangzású.

Pl.:

*Van kertem, a kertre rogyó fák
suttogva hajolnak utamra,
és benn a dió, mogyoró, mák
terhétől öregbül a kamra.*

Kosztolányi Dezső: *Boldog, szomorú dal*

Az **asszonánc** a tiszta rím ellentéte. A hangzás csupán némileg hasonló: a magánhangzón kívül teljes egyezés nincs.

Pl.:

*Mert fájna most felhőtlen ég,
Mosolygó, sima tengerarc,
Élénk, verőfényes vidék —
Óh, fájna most nekem e rajz.*

Arany János: *Ősszel*

Összerakó rím (mozaikrím): a hosszabb rímelő egység szavakból, szóelemekből áll össze.

Pl.: ... félig rakottan
... álldogálnak ottan

Füzérrím, kapcsoló rím, láncrím: a sorvéghez hasonló elemmel kezdődik a következő sor.

Pl.: ... istenek felett
Én tégedet ...

Önrím: ugyanazon szó ismétlődik, esetleg csekély változtatással.

Pl.: ... vala
... vala

Ragrím: az azonos hangzást ugyanazon toldalék teremti meg.

Pl.:

*Iszonyú dolgok mostan történülnek,
Népek népekkel egymás ellen gyűlnek,
Bűnösök és jók egyként keserülnek
S ember hitei kivált meggyöngülnek.*

Ady Endre: *Krónikás ének 1918-ból*

A rímszerkezet: bokorrím.

Kancsal rím: játékos forma, az élesen elütő hangzású tréfás megfelelés neve:

Pl.:

*Itt járt tegnap Devecseri,
Jaj de nagyon bevacsorált.*

Kosztolányi Dezső: *Csacsi rímek*

Kecskerím: játékos forma, amelyben a mássalhangzók helyet cserélnek.

Pl.:

*A parlament
a falra ment.*

Kosztolányi Dezső: *Csacsi rímek*

*Volt rajta egy rémes zergekabát,
és evett egy krémes kergezabát.*

*Bármennyi embert ölök rakásra,
nem teszek szert egy öröklakásra.*

Kosztolányi Dezső: *Két kecskerím*

Kínrím: tökéletesnek látszó egybecsengés, de erőltetés vagy primitív szójáték eredménye.

Pl.:

*... Bagaméri
... maga méri*

Belső rím: a rímelő egységek egyazon sorban helyezkednek el. Ennek változata a középrím, de a sor belseji rímhívó szó nem feltétlenül a metszet előtt helyezkedik el

Pl.:

Az egyből kettő sohse lesz: magányos lelke meddő

[...]

a sorsod öt kemény pecsét — ne hidd, hogy föltöröd!

Babits Mihály: *Kabala*

Középrím: a sorközép a sorvéggel cseng össze.

Pl.:

Maga vivé Rozgonyiné

*Kékek az alkonyi dombok, elülnek az esti galambok,
hallgat az esteli táj, ballag a kései nyáj.*

Babits Mihály: *Új leoninusok*

Hímrim: nyomatékos szótagra (arsziszra) végződő rím, „bukó” jellegű.

Pl.: ... világ

... virág

Nórim: nyomatéktalan szótagra (thesziszre) végződő rím, „lejtő” jellegű.

Pl.: ... hátra

... sátra

Alkalmi rímszerkezetek

Gyakoriak pl. Kosztolányi Dezső és József Attila költeményeiben. Az ilyen formájú költeményekben a strófák sorszámja is spontán alakul, a strófákon belül pedig az egyes rímfajták (és a sorhosszok is) a gondolatok hullámzását követve formálódnak.

Pl.:

*De fõnn, barátom, ott fõnn a derûs ég,
valami tiszta, fényes nagyszerûség,
reszketve és szilárdul, mint a hûség.*

*Az égbolt,
egészen úgy, mint hajdanába rég volt,
mint az anyám paplanja, az a kék folt,
mint a vízfesték, mely irkámra szétfolyt,
s a csillagok*

lélekzõ lelke csöndesen ragyog

a langyos õszi

éjjelbe, mely a hideget elõzi,

kimondhatatlan messze s odaát,

õk, akik nézték Hannibál hadát

s most néznek engem, aki ide estem

és állok egy ablakba, Budapesten.

Kosztolányi Dezső: *Hajnali részegség*

A részlet rímszerkezete: a a a b b b b c c d d e e f f

A két hosszabb tömb az „ég” és az „égbolt” kulcsszavakat visszhangozza.

Itt ülök csillámló sziklafalon.

Az ifju nyár

könnyű szellője, mint egy kedves

vacsora melege száll.

Szoktatom szívemet a csendhez.

*Nem oly nehéz —
idesereglik, ami tovatűnt,
a fej lehajlik és lecsüng
a kéz.*

József Attila: *Óda*

A részlet rímszerkezete: x a b a b c d d c

RÍM ÉS IDŐMÉRTÉK

A rím a középkori versekben jelenik meg, az időmértékes és a hangsúlyos rendszerekben egyaránt. Minthogy a klasszikus versrend egészében véve nem használta a rímet, a verstanban különféle elnevezések születtek az új szövegforma elnevezésére, pl.: „**nyugat-európai**” vagy **rímes-időmértékes** vers.

Leoninus: rímes-időmértékes versforma. Eredetileg csak a disztichonban fordult elő, a sor-közép a sorvég között. Újabban már mindenfajta rímes-időmértékes szerkezetet leoninusnak nevezünk.

Pl.:

Sűrűn csillan a villám, bús szemed isteni csillám

Míg künn csattan az ég, csókom az ajkadon ég.

Babits Mihály: *Új leoninusok*

INDEX

adóniszi kólon
adóniszi sor
Ady-tízes
aiol versritmus
akrosztikhon
alexandrin (eredeti, magyar és „nibelungizált”)
alkaioszi strófa
alkaioszi verssorok
alliterációs vers
ambroziánus
anakreóni 7-es sor
anapesztus (versláb és sorok)
antikizáló hangsúlyos verselés
Anyegin-strófa
arszisz (iktus)
aszklepiadészi sorok
aszklepiadészi strófák (első, második, kis)
asszonánc
áthajlás (enjambement)
Balassi-sor
Balassi-strófa
ballada (mint versforma)
barokk körmondat
belső rím
bimetrikus vers
blank verse
bokorrím
cezúra (metszet)
Chevy Chase szakasz
choreus (trocheus)
choriambus
daktilus (versláb és sorok)
dimeter (jambikus, trochaikus)
disztichon
ditrocheus
drámai jambus
ekhós vers
énekvers
enjambement (áthajlás)
epodosz (epodus)
epodus (epodosz)
értelmi hangsúlyozás
felelő rím
felező sorok
félrím
felütés (ütemelőző)

főhangsúly
füzérrím (kapcsoló rím, láncrím)
glikóni sor
gondolatritmus
görög-római verselés
haiku
halmaz rím
hangsúlyos ritmus
hangsúlyos szótag
hangsúlyszámláló vers
hangsúlytalan szótag
harmadfeles (trocheus)
háromütemű sorok
hatodfeles (jambus)
helyzeténél fogva hosszú szótag
hendekaszillabus
hexameter
Himfy-versszak
hímrim
hosszú szótag
időmérték
időmértékes verselés
időmértékre váltás
iktus (arszisz)
ionicus (jónikus)
jambus (versláb és sorok)
jónikus (ionicus)
Kalevala-vers
kalligramma (képvers)
kanásztánc-ritmus
kancsal rím
kapcsoló rím (füzérrím, láncrím)
kecskerím
képvers (kalligramma)
keresztrím
kétütemű sorok
kevert ritmus
kínrim
kis alkaioszi sor (10-es)
kis aszklepiadészi sor
kis aszklepiadészi strófa
klasszikus körmondat
kólon
körmondat
középrím
krétikus
láncrím (füzérrím, kapcsoló rím)
leoninus
magyar alexandrinus

magyar nemzeti versidom
makáma (rímes próza)
mellékhangsúly
metszet (cezúra)
molosszus
mondatpárhuzam
mora
nagy alkaioszi sor (11-es)
nagy aszklepiadészi sor
negyedfeles (jambus, trocheus)
négyütemű sorok
nibelungi strófa
nibelungizált alexandrin
nőrím
„nyugat-európai” (rímes-időmértékes)
oktáva (ottava rima, stanza)
ottava rima (oktáva, stanza)
ölelkező rím
önrím
összerakó (mozaik-)rím
ötödfeles (jambus)
ötvözött ritmus
páros rím
pentameter
periódus
pherekratészi sor
pirrichius
próza
prózavers
rácsapó (ráütő) rím
ragrím
ráütő (rácsapó) rím
refrén
rím
rímes-időmértékes („nyugat-európai”)
rímes próza (makáma)
rímhívó
ritmus
romantikus körmondat (tiráda)
rondó
rövid szótag
skandálás
sorpár
spondeus
stanza (oktáva, ottava rima)
strófa (szakasz, versszak)
szabad vers
szakasz (versszak, strófa)
szapphói 11-es sor

szapphói strófa
szimultán verselés
szonett
szótag (az időmértékes versben)
szótag (az ütemhangsúlyos versben)
szövegvers
szünet
tagoló vers
tercina (terzina)
természeténél fogva hosszú szótag
theszisz
tiráda (romantikus körmondat)
tisza rím
Toldi-vers
Tóth Árpád-vers
tribrachis
trimeter (jambikus, trochaikus)
trocheus (choreus, versláb és sor)
ütem
ütemegyenlőség törvénye
ütemelőző (felütés)
ütemhangsúlyos verselés
ütemhatár
ütemszámláló vers
vaksor
válaszó rím
végrím
vers
versfő
versláb
versmondat
verssor
versszak (szakasz, strófa)
visszatérő rím
Zrínyi-vers